

Rafał Farina

Wkład naukowy misji salezjańskich

Seminare. Poszukiwania naukowe 3, 285-341

1978

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

to jednak w innym miejscu wybitna jednostka modli się jako reprezentant społeczności i razem z nią, przyznając jej zadanie i zasługę współtworzenia:

Przez nas — czyn Twoje czyny
(Odpowiedź na Psalm Przeszłości)

Koniec indywidualnej i zbiorowej ofiary — czynu i cierpienia będzie uwieńczony, za sprawą Boga i Jego Syna, ostatecznym zwycięstwem. Bóg pojawi się jako gospodarz eschatologicznych zniw sprawiedliwości, rozdając „chwałę i wieńce” (por. *Radujcie się!*).

Jeszcze inny aspekt obrazu Boga ujawnia analiza sposobu czy sposobów Bożego objawienia. Z tradycyjną nauką teologiczną podmiot liryczny dzieli przekonanie o objawianiu się Boga *per ea quae facta sunt*:

Boże! kto Ciebie nie czuł w Ukrainy
Błękitnych polach, gdzie tak smutno duszy (...)
Kto Cię nie widział nigdy, wielki Boże!
Na wielkim stepie, przy słońcu nieżywym (...)
Kto Ciebie nie czuł w natury przestrachu,
Na wielkim stepie albo na Golgocie
(Beniowski p. V)

Zgodnie z tradycją biblijną traktuje poeta objawienie Boga w Jego Synu — Jezusie Chrystusie, „słowie świata całego”. Zwraca wreszcie uwagę na trzeci rodzaj poznania, kiedy pokazuje w swej liryce Boga mistycznego zjednoczenia i intuicyjnego oglądu. Droga to niezwykła. Jest wielką zasługą poezji Słowackiego to, że usiłuje ona przełożyć niezwykłości i paradoksy wspomnianej trzeciej drogi na język słownego, artystycznie doskonałego komunikatu.

Sens poetyckiego credo

Zakończeniem dotychczasowych rozważań i formą pewnego podsumowania niech będzie krótka wzmianka o interesującym dla niektórych problemie, na ile wiara poety, jeśli wolno uznawać za wyznanie wiary jego credo poetyckie, jest wiarą Kościoła katolickiego. Kleiner nie miał wątpliwości: „Kościół, w którym się modlił, pozostał pomimo modlitw nadoceanowych owym kościołem katolickim, co niegdyś tło dawał modlitwom egzaltowanego dziecka”⁴⁴. Pawlikowski przestrzegał przed utożsamianiem religijności z ortodoksją.

⁴⁴ J. Kleiner: *Juliusz Słowacki. Dzieje twórczości*, jw. s. 326.

Wydaje się, że trudności z określeniem stanowiska poety wynikają przede wszystkim z jego niechętnego stosunku do katolicyzmu oficjalnego i jego urzędowych przedstawicieli. Przyznajmy, że można mieć wątpliwości w sprawie interpretacji jego poetyckiej wizji Boga, ale tylko wątpliwości i nie wszędzie. Wydaje się jednak, że Bóg poezji Słowackiego pozostaje mimo wszystko Bogiem w pełni chrześcijańskim — taki byłby najogólniejszy wniosek z przeprowadzonych analiz. Nasze stwierdzenie nie wychodzi poza interesującą nas lirykę modlitewną — w całej twórczości da się, być może, stwierdzić poważniejsze odstępstwa. Obraz Boga przekazany w lirykach został oparty w znacznej mierze na przekazie biblijnym i ewangelicznym i jako taki nie wykazuje zasadniczych rozbieżności z wiarą chrześcijaństwa w ogóle a Kościoła katolickiego w szczególności. Żeby nie podnosić spraw już omówionych, wspomnijmy na koniec, że w systemie teologicznym liryki modlitwowej Słowackiego jest miejsce na kult Maryi Panny (por. hymn *Bogurodzico, Dziewico!, Wierzę*), jakkolwiek przyznać należy, że w liryce okresu mistycznego Jej obraz czy wspomnienie rzadko pojawia się. Wracając do postawionego pytania: Słowacki chciał, aby Kościół, w którym się modli, był prawdziwie powszechny i święty; dla takiego Kościoła i dla siebie samego, oczywiście, chciał możliwie jasnej idei Boga. Jego liryka modlitewna jest świadectwem starań o wypracowanie takiej idei — możliwie wszechstronnej, pełnej, a jednocześnie oryginalnej, własnej.

God of Christianity in the Lyric Prayer Poetry of J. Słowacki

S U M M A R Y

The aim of the article is to present the conception of God and the artistic method of building the poetical image of God in the lyric prayer poetry of Słowacki, the great Polish Romantic poet.

The author demonstrates that Słowacki's lyric prayers contain certain elements of prayer in the proper sense. In the poems God is somebody who is acknowledged and at least shown respect. The analysis of the titles and the expressions referring to God and the Persons of the Trinity reveals the use of tradition on the one hand, and the poet's originality in shaping the poetical vision on the other. The God of Słowacki's lyric poetry is the Creator of the spirit and of all nature, the father of man, the God of the existential fact, who is present in the dramatic prayer dialogue. He is also the God of the trials and experiences of the chosen (Polish) nation; the messianic theme in Słowacki's lyric poetry also manifests itself in acknowledging the role of a chosen individual whom God calls and whose mission He justifies.

The image of God in Słowacki's lyric prayer poetry is basically Christian. That poetry is an expression of Słowacki's attempts to work out the image that would be as complete and comprehensive as possible but at the same time original, his own.

WKŁAD NAUKOWY MISJI SALEZJAŃSKICH

Wstęp

KS. BOSKO „GEOGRAFEM”

4 września 1883 r. św. Jan Bosko opowiadał salezjanom zgromadzonym na III Kapitule Generalnej jeden ze swych „snów” lub, by lepiej powiedzieć, „wizji”, dotyczący Ameryki Południowej.

„Geografowie mylą się — mówił — sądząc, że Andy w łańcuchu Kordyliarów są jakby rodzajem prostego muru. Nie jest tak. Ten niezmierny łańcuch wysokich gór posiada ciągnące się tysiącami kilometrów wgłębienia i doliny, których istnienia geografowie nawet nie podejrzewają”. Rozwijając wstęgę z siatką szerokości geograficznych, którą ofiarował mu jakiś młodzieniec o nadludzkiej piękności oblicza, ks. Bosko podziwiał z lotu ptaka olbrzymią panoramę tego rozległego kontynentu od miasta Kartagena w Kolumbii, leżącego na 10° szerokości geograficznej północnej, aż do niewielkiej miejscowości Ushuaya w Ziemi Ognistej na 55° szerokości geograficznej południowej. „Zobaczyłem — powiedział ks. Bosko — wnętrza gór i skrytych dolin. Widziałem lasy, góry, doliny, długie, potężne rzeki, o których nigdy bym nie przypuszczał, że są tak wielkie w regionach tak bardzo odległych od ujścia. Miałem przed oczyma niezliczone bogactwa tych krajów, które jakiegoś dnia zostaną odkryte. Widziałem liczne kopalnie szlachetnych kruszców, niewyczerpane szyby węgla kamiennego, olbrzymie złoża ropy naftowej, rudy żelaza, srebra i złota. Lecz tym, co mnie najbardziej zaskoczyło, było to, że Kordyliery w różnych miejscach utworzyły doliny, których istnienia współcześni geografowie wcale się nie domyślają”¹.

¹ *Memorie Biografiche di San Giovanni Bosco* (MB). T. 16. Torino 1935 s. 385, 390; por. A. de Agostini: *Don Bosco geografo*. „Bolettino Salesiano” (BS) 84:1960 s. 6—8.

Poszukiwania przeprowadzone w latach 1894—1900 z polecenia rządów argentyńskiego i chilijskiego dowiodły wiarygodności powyższych słów².

Można by uważać ten i inne „sny misyjne”³ ks. Bosko za pierwszy wkład naukowy, geograficzny⁴, misji salezjańskich w osobie ich Założyciela. W rzeczy samej 14 kwietnia 1883 r. mons. Louis Desgrands, przewodniczący Towarzystwa Geograficznego w Lyonie, który słyszał ks. Bosko „przemawiającego z taką pewnością i z taką znajomością szczegółów Patagonii”, zaprosił go z konferencją do członków Towarzystwa Geograficznego. Ci, mając przed oczyma mapę Patagonii, słuchali, jak opisywał drobiazgowo ukształtowanie terenu, faunę, florę, położenie jezior, rzek i kopalń oraz miejscową ludność⁵. Towarzystwo zastrzegło sobie 3 lata, by sprawdzić dane, które ks. Bosko zostawił spisane w formie traktatu, i 19 XII 1886 r. przyznało mu srebrny medal zasługi w dziedzinie nauk geograficznych⁶. Jeszcze dzisiaj geografowie i inni uczeni potwierdzają tę zasługę naukową ks. Bosko⁷, który zresztą poparł owo pierwotne, nadzwyczajne rozeznanie poważnym i dokładnym studium geografii Ameryki Południowej⁸.

POCZĄTKI

W początkach misji salezjańskich działalność „kulturalna”⁹ misjonarzy polegała nie na studiach naukowych, lecz na przeobrażaniu warunków bytowych Indian i terenów przez nich zamieszkałych, na opanowywaniu ich języka, często na eksploracji nieznanych terenów; z cza-

² Zob. de Agostini, jw. s. 7—8.

³ Zob. E. Ceria: *Annali della Società Salesiana*. T. 1. Torino 1961 s. 505—556.

⁴ Tak określa to P. Scotti: *Missioni Salesiane: contributi geografici*. W: *Missioni Salesiane 1875—1975. Studi in occasione del centenario*. Roma. LAS 1976 s. 218.

⁵ MB 16 s. 69.

⁶ Zob. MB 18. Torino 1937 s. 30—33; 637—638.

⁷ Por.: D. Gribaudi, wypowiedź w „Bolettino della Società Geografica Italiana”. Roma 1961 s. 312; de Agostini, jw.; Scotti, jw., pominąwszy szereg wygłoszonych przemówień i kommemoracji władz świeckich i duchownych, mających miejsce z okazji założenia miasta Brazylia i konsekracji kościoła pod wezwaniem św. Jana Bosko w tymże mieście lub z okazji odkrycia źródeł ropy naftowej w Punta Arenas (Chile). Zob. „Agenzia Missionaria Salesiana” (AMS) 1950 nr 1 s. 4.

⁸ Por. MB 10. Torino 1939 s. 1268—1269. 5 lipca 1879 r. w Instytucie Salezjańskim w Turynie-Valsalice zainaugurowano stałą wystawę rzadkiej kolekcji ptaków (MB 14. Torino 1933 s. 167), potem przyszły dalsze imprezy badawcze.

⁹ Pojęcie „kulturalna” wydaje nam się w tym wypadku bardziej właściwe od pojęcia „naukowa”. Por. P. Scotki: *Contributi dei Missionari Salesiani alla culturologia*. W: *Missioni Salesiane 1875—1975*, jw. s. 162.

sem zaczęto opisywanie zwyczajów i tradycji Indian (etnografia), podjęto studia nad ich pismem, zajęto się służbą meteorologiczną¹⁰.

Jedną rzecz chciałbym natychmiast podkreślić. Od pierwszych spotkań misjonarzy z Indianami lub ogólniej — z obcymi kulturami lub grupami etnicznymi, dały się zawsze zauważyć — uwzględniając z góry nieliczne wyjątki, będące owocem indywidualnych i arbitralnych inicjatyw — humanitaryzm i szacunek dla sposobu życia innych, cechy, które leżą u podstaw salezjańskiego systemu wychowawczego. Oczywiście, że odmienna mentalność oraz koleje losu powiązane z podbojami wojskowymi niektórych regionów¹¹ zmuszały niejednokrotnie naszych misjonarzy do godzenia się na sytuacje, których dziś nie zaakceptowalibyśmy. Nigdy jednak nie przekraczano nakazów humanitaryzmu i szacunku¹². Na nich opiera się wszystko to, co pretenduje do kultury lub naukowości.

ZRÓDŁA

Jak dotąd, nikt nie podjął jeszcze próby całościowego¹³ zebrania dokumentacji wkładu naukowego misji salezjańskich; wyjątek może tu sta-

¹⁰ Naukowcy wyrażali swoje uznanie dla jakości tej służby już w 1884 r. Zob. np. relację barnabity F. Denza w BS 8:1884 s. 63.

¹¹ G. Bottasso: *La Chiesa latino-americana in cui hanno avuto inizio le Missioni Salesiane*. W: *Missioni Salesiane 1875—1975*, jw. s. 127—129.

¹² Ks. Michele Rua, pierwszy następca ks. Bosko, pisał dn. 25 maja 1903 r. do ks. Giovanni Bálzola, misjonarza wśród Bororos: „Nie wymagajcie od biednych Indian, by musieli zostawać zbyt długo odizolowani od swych tradycji; na ile możecie, starajcie się dostosować do ich godziwych zwyczajów i do sposobu życia”, a 21 grudnia 1903 pisał: „Jeśli zaś chodzi o pewne zwyczaje dzikich, szczególnie dotyczące ich zmarłych, starajcie się nimi nie gardzić (podobnie jak to czynił pierwotny Kościół w stosunku do narodów pogańskich), lecz je uświęcajcie, o ile, naturalnie, nie są to zwyczaje szkodliwe dla duszy czy ciała” (Por. Ceria, jw. t. 3 s. 243; A. Cojazzi: *Don Bálzola fra gli Indi del Brasile*. Torino 1932). Potwierdzenie tych zachęt w praktyce znajdujemy we fragmencie wspomnień znanego badacza i etnologa szwedzkiego Erlanda Nordenskiölda (1877—1932): „Jedyne miejsca, gdzie mimo stałego programu cywilizacji mogą istnieć jeszcze Indianie nie zmuszani do zmiany ich dotychczasowego sposobu życia, są placówki salezjańskie na wyspie Dawson i nad Rio Grande... Po zwiedzeniu tych placówek misyjnych zarówno ja, jak i moi towarzysze doszliśmy do przekonania — sąd ten dzielają zresztą także inni badacze, którzy tu byli — że dzieło salezjanów jest jednym z najbardziej humanitarnych...” (BS 40:1916 s. 50).

¹³ Po raz pierwszy o „wkładzie w naukę” misji salezjańskich mówił kard. Maffi w swoim przemówieniu z okazji 50-lecia tychże misji (BS 49:1925 s. 327—328). Bliżej zajął się tym tematem P. Scotti w obu cytowanych wyżej artykułach. Już przedtem napisał: *Contributi delle Missioni di Don Bosco alla Etnografia del Sudamerica*. W: *Atti del XXXIV Congresso internazionale degli Americanisti: Vienna 1960*. Wyd. tamże 1962. Inne wystąpienia na kongresach zob. *Missioni Salesiane 1875—1975*, jw. s. 171 przypis 29.

nowić jedynie jakaś godna pochwała inicjatywa lokalna¹⁴. Uroczystości stulecia misji dały impuls do utworzenia Centrum Studiów Historii Misji Salezjańskich i do szeregu publikacji, o których niżej¹⁵.

Na źródła dotyczące naszego artykułu (można by na ich podstawie napisać obszerną monografię) o wkładzie naukowym misji salezjańskich składają się:

1) Dokumenty nie publikowane (monografie, dzienniki, listy, kroniki itd.) zachowane w następujących archiwach: Archiwum Centralne SDB, Archiwum Centralne FMA, Archiwum Instytutu Salezjańskiego w Turynie-Valsalice, Archiwum Misyjne Salezjańskie w Buenos Aires, Archiwum Patagońskie w Bahía Blanca¹⁶ i inne;

2) Druki, począwszy od rozpraw monograficznych po foldery z muzeów i wystaw. Centrum Studiów Historii Misji Salezjańskich (CSSMS) rozpoczęło publikację *Bibliografii ogólnej misji salezjańskich* z odnotowywaniem tychże¹⁷;

3) Wszelkiego rodzaju publikacje na temat misji, które ogłosiły periodyki: — a) „Biuletyn Salezjański”, ukazujący się w różnych językach; b) „Biuletyn CSSMS”¹⁸, „Agencja Misyjna Salezjańska” (AMS) i „Agencja Wiadomości Salezjańskich” (ANS)¹⁹; c) Czasopisma misyjne, jak „Juventud Misionera” i niewychodzące już „Gioventù Missionaria” i „Jeunesse et Missions” czy wydawana w Polsce „Młodzież Misyjna” itd.; d) „Kroniki” inspektorialne²⁰;

¹⁴ Zob. niżej nasze uwagi na temat ośrodków badawczych s. 336—339; por. także A. C. Ferreira Reis: *A conquista espiritual da Amazonia*. Sao Paulo. Escolas Profissionais Salesianas 1942 s. 128, 130.

¹⁵ Zob. s. 336—339.

¹⁶ Opis ostatniego, zrobiony przez P. Paesa, został opublikowany w „Bollettino CSSMS” nr 5. Jeśli chodzi o inne archiwa, CSSMS przygotowuje katalog mający służyć za przewodnik.

¹⁷ Dotychczas ukazały się tomy 1 i 3: E. Valentini: *Bollettino Salesiano e altre fonti salesiane*. Roma. LAS 1975; A. Maraldi: *Notiziario dell'Istituto dalle Figlie di Maria Ausiliatrice*. Tamże 1975. W przygotowaniu *l'Indice onomastico missionario del „Bollettino Salesiano”*, red. G. Abbà i *Dizionario bio-bibliografico sulle Missioni Salesiane*, red. P. Ambrosio. Seria: Pomoce t. 2 i 4. Zob. też E. Valentini, A. Rodino: *Dizionario biografico dei Salesiani*. Torino. Ufficio Stampa Salesiana 1969; „Bollettino CSSMS” nr 4 s. 4—12.

¹⁸ Ukazało się dotychczas 5 numerów. Jest on organem kontaktów i informacji między Centrum i współpracownikami na całym świecie. Począwszy od ostatniego numeru, biuletyn rozpoczął publikację rozpraw naukowych.

¹⁹ AMS — Turyn 1950—1954. ANS — Turyn 1959—1971; nowa seria ukazuje się w Rzymie od 1972; od 1975 r. w 4 językach (włoski, ang. hiszp. i portug.) w nakładzie 2000 egzemplarzy.

²⁰ W 1975 r. było ich 47. Por. ANS 1973 nr 7 s. 18; 1975 nr 3 s. 16—19.

4) Filmy dokumentalne ²¹;

5) Muzea i wystawy misyjne ²².

„Biuletyn Salezjański” ²³ założył w r. 1877 św. Jan Bosko, zmieniając tytuł i treść istniejącej uprzednio publikacji (*Il bibliofilo cattolico*) w następującym zamiarze: „Celem tego „Biuletynu” jest zapoznanie czytelnika z naszymi sprawami możliwie najdokładniej i zgodnie z prawdą. To przyczyni się do uzyskania pomocy od osób, których sympatię zyskamy w ten sposób dla naszych instytucji. Czasopismo to stanie się zasadniczą podporą naszych dzieł; gdyby ono upadło, upadną i dzieła. Należy pozyskać dlań jak najwięcej czytelników; należy rozpowszechniać je na różne sposoby i za darmo”.

Dyrektorami czasopisma byli kolejno: ks. Mario Bonetti (1878—91), ks. Giovanni Battista Lemoyne (1891—1908), ks. Angelo Amadei¹ (1908—26), ks. Domenico Garneri (1927—33), ks. Guido Favini (1933—51), ks. Pietro Zerbino (1951—72) i ks. Teresio Bosco (1972—75); od 1976 r. dyrektorem jest ks. Enzo Bianco.

Od 1879 r. „Biuletyn” wychodzi w Turynie w jęz. francuskim; od 1881 w Argentynie i od 1886 r. w Turynie w jęz. hiszpańskim. Między 1888 (rok śmierci ks. Bosko) a 1913 przybywa 7 nowych wydań: w jęz. angielskim, niemieckim, polskim, portugalskim, węgierskim, słoweńskim i flamandzkim (północna Belgia). W okresie międzywojennym stopień jego rozpowszechnienia zwiększa 10 innych wersji językowych. Obecnie „Biu-

²¹ W Turynie-Valdocco powstał w 1973 r. Ośrodek Dokumentacji Misyjnej prowadzony przez salezjanów koadiutorów E. Spiri i A. Saglia, którego zadaniem jest przygotowywać dokumentację filmowe o misjach salezjańskich. Ośrodek ten, we współpracy z Ufficio Stampa i Centro Cinematografico Salesiano w Rzymie-Pisana, przygotował już serię filmów dokumentarnych o charakterze etnograficznym, historycznym i społecznym (zob. ANS 1974 nr 8—9 s. 17.): 1) *Yanomami*. Dokumentacja etnograficzna o ludach pierwotnych z Górnego Orinoco w Wenezueli; 2) *Agonia di un popolo che canta*. Film dokumentarny etnograficzny o Indianach Koroscitari (Brazylia); 3) *Ecuador parallelo zero*. Problemy Ekwadoru i praca misjonarzy wśród Shuar; 4) *Bororos e Xavantes uomini autentici*. Film dokumentarny etnograficzno-misyjny (Brazylia, Mato Grosso); 5) *Gente d'Amazzonia*. Misje salezjańskie w Rio Negro w Brazylii; 6) *La mia strada è il fiume*. Ks. A. Gois wśród pierwotnych mieszkańców Amazonii w Brazylii; 7) *Yanomami, ieri e oggi*. Misje salezjańskie w Prałaturze Porto Ayacucho (Wenezuela). Wszystkie te filmy zostały zrealizowane przez SAF Turyn i Don Bosco Film Rzym. Ponadto Centro Cinematografico Salesiano w Rzymie-Pisana posiada, oprócz bogatego archiwum fotograficznego, szeroką dokumentację misyjnej działalności salezjanów w świecie na filmie super 8 (materiał nie jest jeszcze w montażu).

²² Powrócimy do tego zagadnienia niżej s. 333—336.

²³ Zob. Ceria, jw. s. 235—244; *Don Bosco nel mondo*. Torino. Ufficio Stampa Salesiana 1956 s. 118—119; toż 1958² s. 159—161; ANS 1975 nr 1 s. 19; nr 2 s. 15; 1976 nr 1 s. 6; 1976 nr 9 (nr specjalny poświęcony w całości biuletynowi „Bollettino Salesiano”).

letyn” drukuje 36 wydawnictw (Antyle, 2 w Argentynie, Australia, Austria, Belgia, Boliwia, Brazylia, Hong Kong, Kolumbia, Ekwador, Filipiny, Francja, Niemcy Zach., Japonia, Wk Brytania, 4 w Indii, Irlandia, Włochy, 2 w Jugosławii, Litwa, Malta, 2 w Meksyku, Holandia, Peru, Polska, Portugalia, Hiszpania, USA, Tajlandia, Wenezuela) o rocznym nakładzie 9 072 000 egzemplarzy, co równe jest 756 000 egzemplarzy miesięcznie.

Pierwszy numer „Bollettino Salesiano” w języku polskim ukazał się w Turynie w 1897 r. pod tytułem „Wiadomości Salezjańskie”. Przez pewien czas ich redaktorem, jeszcze jako kleryk, był kard. August Hlond, łącząc studia seminaryjne z przygotowaniem miesięcznie 32 stron do druku. Wydawnictwo zostało zawieszona w 1939 r., podjęto je na nowo w 1946 r.²⁴.

W oparciu o „Biuletyn Salezjański” (wydanie włoskie) ks. Eugenio Valentini przygotował bardzo użyteczną *Bibliografię ogólną misji salezjańskich* (jej część)²⁵, w której można znaleźć załączony indeks, ułożony według narodowości i terenów misyjnych. Podajemy tu, tytułem przykładu, zestawiony w *Bibliografii* krótki zarys treści o charakterze etnograficznym: 1) Patagonia — Ziemia Ognista (jw. s. 153—197); 2) Rio Negro, Brazylia (szczególnie dotyczy misjonarzy Bálzola, Algeri, Giacone, Lagorio, Marchesi, jw. s. 225—237); Mato Grosso, Brazylia (działalność Bálzola, Malan, Colbacchini, Couturon, Carletti, jw. s. 237—259); 4) Plemiona Jívari-Shuar, Ekwador (Mattana, Tallachini, Crespi, Del Curto, Ghinassi, Bolla, Pellizzaro, jw. s. 288—309); 5) Chaco Paraguayo (Livio Farina, jw. s. 312—313); 6) Górne Orinoco, Wenezuela (Bonvecchio, Cocco, Rottmayr, jw. s. 339—344); Szczep Khasi, India (Bonardi, Mathias, Alessi, tamże s. 425—432).

Wkład naukowy

Spróbujmy teraz wymienić tereny, które objęła działalność naukowa misjonarzy salezjańskich, jak również określić jej rangę. Poprzez suche wyliczanie nazw i dat ukaże się jedynie ten niewielki procent, który znamy (i to jeszcze bardzo sumarycznie i schematycznie); większa część wkładu naukowego naszych misjonarzy nie jest udokumentowana, ponieważ albo w ogóle o tym nie pisano, albo takie dokumenty pozostają jesz-

²⁴ Por. BS 71:1947 s. 224—225. Przeniesione do Polski zmieniły później nazwę na „Pokłosie Salezjańskie”, a obecnie przyjęły tytuł „Nostra” (dop. red.).

²⁵ Por. s. 288 i odnośne uwagi w przypisie 17.

cze w ukryciu, nie wydane, lub też przeszły po prostu w ręce innych²⁶ (jest to wypadek najczęstszy).

Dla łatwiejszego rozwinięcia niniejszego artykułu dzielimy go na trzy części: — 1) wkład bezpośredni — na polu etnograficznym, lingwistycznym, geograficznym i przyrodniczym; 2) wkład pośredni poprzez szkołę i wychowanie oraz środki społecznego przekazu (specjalnie radio i wydawnictwa); 3) centra naukowe i muzea.

WKŁAD BEZPOŚREDNI

Etnografia²⁷

W Patagonii i Ziemi Ognistej²⁸ odznaczyli się od samego początku²⁹ ks. Milanesio, ks. Borgatello, ks. Beauvoir i ks. Carbajal.

Ks. Domenico Milanesio (ur. w Settimo Torinese 1843, zm. w Bernal, Argentyna, 1922)³⁰ był badaczem i pisarzem bardzo płodnym. Przemierzył 25 razy Andy w Kordylierach, przejechał konno 52.590 km³¹; z jego pozycji przypomnijmy: *Patagonia. Język, przemysł, zwyczaje i religie Patagonii*³²; *Opowiadania i przygody ks. Dominika Milanesio, misjonarza w Patagonii w latach 1880—1885*³³.

Ks. Maggiorino Borgatello (ur. w Varengo, Asti, 1857, zm. w Turynie 1929)³⁴ przebywał w Patagonii i Ziemi Ognistej przez 25 lat. Z jego nazwiskiem łączy się zorganizowanie muzeum etnograficznego w Punta Arenas³⁵. Spośród 12 książek i około 60 artykułów, publikowanych od 1889 r. w „Biuletynie Salezjańskim”³⁶, zasługują na uwagę jego *Pamięt-*

²⁶ Zjawiskiem najczęstszym jest przekazanie innym całych cyklów mitologicznych i legendarnych. Podobne zdarzenia mają miejsce na terenie botaniki i mineralogii.

²⁷ Pod pojęciem *etnografia* rozumiemy tutaj dokładne zebranie danych, odróżniając ją od *etnologii*, która jest systematycznym opracowaniem danych etnograficznych.

²⁸ Opracowania o charakterze historycznym zob. niżej s. 322—325.

²⁹ Misja została zapoczątkowana w 1883 r.

³⁰ Zob. *Datos biograficos y excursiones apostolicas del Revdo D. Domingo Milanesio Misionero Salesiano*. S. Benigno Canavese. Escuela Tipografica Don Bosco 1928; P. Paesa: *El patiru Domingo*. Rosario 1964; tenże: *Milanesio Domenico*. W: *Profili di Missionari Salesiani e Figlie di Maria Ausiliatrice*, red. E. Valentini. Publikacja CSSMS. Seria: Biografie. Roma. LAS 1975 s. 42—47.

³¹ Paesa: *Milanesio*. W: *Profili*, jw. s. 47.

³² San Benigno Canavese 1898 ss. 56.

³³ Torino 1886; 1904². Na temat licznych jego relacji niepublikowanych zob. „Bollettino CSSMS” nr 5 s. 14—16; 25—27.

³⁴ R. Entraigas: *Borgatello Maggiorino*. W: *Profili*, jw. s. 126—127.

³⁵ Zob. niżej s. 334.

³⁶ Zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Borgatello*.

niki³⁷, w których w pierwszej części przekazuje dane o warunkach geograficznych, fizycznych, historycznych i etnograficznych dotyczące miejscowości i plemion indiańskich w Patagonii i Ziemi Ognistej.

Ks. Giuseppe Beauvoir (ur. w Turynie 1850, zm. w Buenos Aires 1930)³⁸ był również wielkim podróżnikiem. Napisał zaledwie kilka pozycji, ale są one bardzo cenne³⁹: *Shelknam — tubylcy Ziemi Ognistej, ich tradycje, zwyczaje i język*⁴⁰; *Legends Shelknam*⁴¹ czy choćby *Albumik obrazów tubylców Ziemi Ognistej i Patagonii* (Turyn 1907). Wziął udział w powszechnej wystawie w Genewie w 1892 r. i w wystawie poświęconej Ameryce Łacińskiej w Paryżu⁴².

Ks. Lino Carbajal del Valle (ur. w Salto Orientale, Urugwaj, 1869, zm. w Buenos Aires 1906)⁴³ jest jednym z pierwszych, którzy pozostawili nam dzieła naukowo w pełni dojrzałe. Był on nauczycielem przyrody i pracował w stacji meteorologicznej w Villa Colón (Urugwaj), a po zgłoszeniu się do ekipy mons. Giovanni Cagliero, udającej się do Patagonii, wyjechał w 1896 r. do Carmen de Patagones, gdzie objął kierownictwo stacji meteorologicznej i zajął się naukową stroną udziału salezjanów z Patagonii w Wystawie Misji Katolickich, którą wówczas organizowano w Turynie. „Carbajal oddał się całkowicie swojej pracy. Przebadał dokumenty urzędowe i misyjne; przemierzył w celach badawczych Rio Negro, Neuquén i Chubut; przygotował kolekcje biologiczne, studia etnologiczne itd. W 1898 r. z bogatymi wynikami swych prac przybył do Włoch. Zasięgał rady i konsultował się u najlepszych ówczesnych specjalistów i oprócz udziału w wystawie opublikował 5 obszernych tomów, które — według krytyków z „Civiltà Cattolica” w Rzymie — stały się opracowaniem najbardziej dokładnym, kompletnym i interesującym ze wszystkich dzieł napisanych dotychczas o Patagonii”. „Carbajal oceniał z oburzeniem politowania godny system niektórych badaczy i misjonarzy, którzy opisywali Amerykę ograniczając się do dzikich i do ich ignorancji, zaniedbując zupełnie handel, przemysł, prawa, nauczanie...; starał się rozwijać przed oczyma czytelników pełną panoramę południowych regionów z ich geografją fizyczną i polityczną, z ich autochtonami i osadni-

³⁷ *Nella Terra del Fuoco. Memorie di un missionario salesiano*. Torino. SEI 1924 ss. 474; *Patagonia Meridionale e Terra del Fuoco. Memorie di un missionario nel cinquantenario delle Missioni Salesiane*. Torino. SEI 1929 ss. 500.

³⁸ Por. R. Entraigas: *Beauvoir Giuseppe*. W: *Profili*, jw. s. 64—68.

³⁹ Zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Beauvoir*.

⁴⁰ Buenos Aires. Talleres gráficas de la compañía general de Fósforos 1915 ss. X + 228.

⁴¹ Puerto Deseado 1921.

⁴² Entraigas: *Beauvoir*. W: *Profili*, jw. s. 67—68.

⁴³ J. Belza: *Carbajal del Valle Lino*. W: *Profili*, jw. s. 241—243.

kami, z ich organizacją społeczną i państwową itd. Publikacja ukazała się po włosku we wrześniu 1900 r.”⁴⁴.

Dzieło nosi nazwę: *Patagonia. Zagadnienia ogólne* i zawiera 4 serie lub tomy: a) pierwszy, zatytułowany: *Historia — Topografia — Etnografia* (San Benigno Canavese. Salezjańska Szkoła Drukarska 1899, ss. 457), omawia następujące zagadnienia: wiadomości historyczne, topograficzne (granice i powierzchnia, horografia, hydrografia) i etnograficzne (mieszkańcy, demografia, studia etnograficzne, nozologia); b) drugi, zatytułowany: *Klimatologia i historia naturalna* (tamże 1900 ss. 674), omawia klimatologię (obserwacje meteorologiczne, wnioski klimatologiczne), geologię, florę i faunę; c) trzeci nosi tytuł: *Ekonomia, stan dróg i bogactwa naturalne* (tamże ss. 323); d) wreszcie czwarty, zatytułowany: *Polityka-wychowanie, prawodawstwo-kolonizacja-oświata a kultura społeczna* (tamże 1900 ss. 333)⁴⁵.

W 1900 r. Carbajal zamknął serię wspaniałych rozpraw następną książką: *Misje salezjańskie w Patagonii i regiony magellańskie. Studium historyczno-statystyczne* (San Benigno Canavese. Salezjańska Szkoła Drukarska 1900 ss. 123). Powróciwszy do Argentyny, rozpoczął przygotowania do publikacji w jęz. hiszpańskim; celem skontrolowania danych wydobytych z archiwów argentyńskich i europejskich, ks. Lino zdecydował się na sprawdzenie swoich stwierdzeń w naturalnym środowisku. Rozpoczęły się w ten sposób jego podróże; najdłuższą i najbardziej męczącą była wyprawa po Ziemi Ognistej (z Capo Domingo do Rio Fuego, Porvenir, Punta Arenas, na wyspę Dawson, do Ushuaia, Lapataia, Chubut). W 1904 r. powrócił do Buenos Aires, wioząc ze sobą ponad 70 cennych zeszytów wypełnionych notatkami i wspomnieniami⁴⁶, lecz gdy dokonywał już ostatniej korekty tej ogromnej pracy, zaskoczyła go nagle śmierć w 37 roku życia.

Poświęciliśmy więcej miejsca na opis dociekań tych pionierów, świadomi braków w ich pracy naukowej, lecz także świadomi faktu, że to właśnie oni rozpoczynali tradycję, tworzyli dziedzictwo. Za tymi pracami etnograficznymi przyszły następne, które przewyższyły już swoimi rozmiarami zwykłe zbiory różnych danych i stały się dziełami z zakresu etnografii i etnologii w pełnym tego słowa znaczeniu. Zacytujmy tu jedynie⁴⁷ rozprawy ks. Tonelli i żyjącego jeszcze ks. Molina. Ks. Antonio

⁴⁴ Tamże s. 241.

⁴⁵ Wydał on również w osobnym tomie: *Giudizi critici su „La Patagonia”*. Buenos Aires 1900.

⁴⁶ Wykaz tychże zob. w „Bollettino CSSMS” nr 5 s. 6—7, 12.

⁴⁷ Osobno warto podać dwa tomy o charakterze kompilacyjnym omawiające wkład naukowy misji salezjańskich: *La Patagonia*. Torino. SEI 1926 oraz B. Calvi: *La civiltà nelle regioni Magellaniche e i missionari salesiani*. Tamże 1926. Obydwa zostały opublikowane z okazji 50 lecia misji salezjańskich.

Tonelli (ur. w Marzabotto, Bolonia, 1877, zm. w Turynie 1938) przygotował, przy pomocy ks. Antonio Cojazzi⁴⁸, publikację nazwaną: *Indianie z Archipelagu Ziemi Ognistej. Udział misji salezjańskich w folklorze i etnografii*⁴⁹. Ks. Manule Molina (ur. w Pichilenfu, Rio Negro, Argentyna) zajął się przede wszystkim archeologią i etnografią Patagonii⁵⁰. Jego dzieło ukazało się niedawno w serii *Studia i Badania ośrodka CSSMS pt.: Patagonica. Prehistoria, tradiciones y mitologías patagónicas*⁵¹; w pierwszej części porusza zagadnienia z paleoekologii, kultury tubylców, systemu starożytnych dróg, rzeźby kamiennej w Patagonii, w drugiej zajmuje się zagadnieniami z zakresu religii i cyklów mitologicznych Indian patagońskich⁵².

Owi Indianie (Onas, Alacaluffi, Jagani, Hauss) nie istnieją już od dłuższego czasu. Badania etnograficzno-etnologiczne nad nimi zbiegają się z bardzo licznymi badaniami historycznymi, które w większej części są również zasługą salezjanów. Będziemy mówili o tym nieco dalej⁵³. Można też znaleźć wiele danych etnograficznych także w badaniach o charakterze geograficznym, botanicznym, a szczególnie językoznawczym, ale o osiągnięciach salezjańskich w tym zakresie, jak również o muzeach, powiemy później⁵⁴.

W Brazylii działalność misjonarzy salezjańskich okazała się szczególnie bogata i płodna w dwu regionach: Mato Grosso (od 1893 r.) i Rio Negro (od 1914 r.)⁵⁵. Z obydwoma tymi prowincjami łączy się nazwisko wielkiego pioniera, badacza i misjonarza, ks. Giovanni Bálzola (ur. w Villa Miroglio, Aleksandria, 1861, zm. w Barcelos, Amazonia, 1927)⁵⁶, który pozostawił w swoich sprawozdaniach do „Biuletynu Salezjańskiego”⁵⁷ niezwykle cenny materiał etnograficzny i historyczny.

W Mato Grosso przedmiotem szczególnym badań i publikacji

⁴⁸ Ponadto ci dwaj autorzy opublikowali serię artykułów o folklorze fueghino-onas. Zob. BS 35:1911 s. 140—145; 241—244; 269—273; 332—335; 36:1912 s. 44—48; 79—83.

⁴⁹ Torino. Libreria Editrice Internazionale 1911 ss. 150.

⁵⁰ Zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Molina*.

⁵¹ Roma. LAS 1976 ss. 200.

⁵² W podrozdziale „nauki przyrodnicze” będziemy mówić o innych jego osiągnięciach. Zob. niżej s. 318.

⁵³ Zob. niżej s. 322—326.

⁵⁴ Zob. niżej s. 302—309 i 333—336.

⁵⁵ Nie chcemy przez to umniejszać wartości misji w Humaitá (1961) i w Porto Velho (1925).

⁵⁶ Zob. A. Cojazzi: *Don Bálzola fra gli Indi del Brasile (Mato Grosso). Note autobiografiche e testimonianze*. Seria: Misjonarze salezjańscy. T. 1. Torino. SEI 1928 ss. 276.

⁵⁷ Zob. Valentini: *Bollettino Salesiano e altre fonti*, jw. s. 225—259; Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Bálzola*.

stały się plemiona Bororos i Xavantes. Zajęli się nimi przede wszystkim: mons. Malan, mons. Jean Couturon (ur. w Cluniat, Francja, 1881, zm. w Ressins, Francja, 1963), ks. Tonelli, ks. Colbacchini, ks. Albisetti i żyjący jeszcze ks. Venturelli. Mons. Antonio Malan (ur. w San Pietro di Cuneo 1864, zm. w São Paulo 1931)⁵⁸ był założycielem stacji misyjnych wśród Bororos; także i on zostawił cenne dziś relacje, zwłaszcza drukowane w „Biuletynie Salezjańskim”⁵⁹ i w miesięczniku „Matto Grosso. Revista mensal de ciencias, letras, artes e variedades”, wydawanym przez salezjanów od 1903 r. w Cuiabá.

Ks. Antonio Colbacchini (ur. w Bassano del Grappa, Vicenza, 1881, zm. w Castel di Godego, Treviso, 1960)⁶⁰, „ostatni z badaczy włoskich Brazylii”, jak go określono⁶¹, przebywał najpierw wśród Bororos, a później wśród Xavantes przez 50 lat. Plemieniu Bororos, które go mianowało swoim *kacykiem*, dedykował najgłośniejsze swe dzieło: *Bororos wschodni „Orarimugudoge” z Mato Grosso w Brazylii*⁶². W przygotowaniu tej pozycji współpracował z nim cytowany już wyżej⁶³ ks. Antonio Tonelli, autor rozprawek o pochodzeniu Bororos i o ich czarownikach⁶⁴.

Książka *Bororos wschodni* dzieli się na pięć części: 1) pierwsza mówi o zwyczajach, religii, systemie politycznym i wartościach fizycznych i moralnych mieszkańców tego plemienia; 2) druga podaje zbiór legend, poprzedzony ogólnym wstępem; 3) trzecia zawiera gramatykę języka Orari; 4) czwarta przynosi krótką antologię wybranych tekstów w języku Orari, z równoległym tłumaczeniem włoskim; 5) w piątej części są zebrane pieśni religijne Bororos⁶⁵.

Praca ks. Colbacchini została udoskonalona i powiększona do rozmiarów monumetalnego dzieła, które w kolejnych tomach przekaże potom-

⁵⁸ G. Borra: *Malan Antonio*. W: *Profili*, jw. s. 139—143.

⁵⁹ Zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Malan*.

⁶⁰ G. Borra: *Colbacchini Antonio*. W: *Profili*, jw. s. 278—282.

⁶¹ G. B. Marini-Bettolo: *Contributo degli italiani in Brasile nel campo delle scienze*. W: *Contributo alla storia della presenza italiana in Brasile*. Roma. Istituto Italo-Latino Americano 1975 s. 122.

⁶² Torino. SEI 1925 ss. XII + 474. Zob. recenzję tegoż w „Civiltà Cattolica” z 27 VII 1926 s. 150—155. Przedtem opublikował: *A tribu dos Bororos*. Rio de Janeiro. Papelaria Americana 1919 ss. VII + 151. Inne jego publikacje zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Colbacchini*.

⁶³ Zob. s. 293—294.

⁶⁴ *La provenienza degli Indi Bororo orientali del Mato Grosso*. Odbitka z *Atti del X Congresso Geografico Italiano*. Milano 1927 ss. 16; *Alcune notizie sul Baere e sugli Aroettaware, medici stregoni degli Indi Bororo-Orari del Mato Grosso*. Odbitka z *Atti del XXII Congresso Internazionale degli Americanisti*. Roma 1928.

⁶⁵ W opracowaniu tej książki wspomagał ks. Colbacchini ks. G. Pessina, zmarły w wieku 33 lat autor gramatyki, słownika i dwujęzycznego katechizmu bororo-portugalskiego. Por. BS 49:1925 s. 186; G. Borra: *Pessina Giuseppe*. W: *Profili*, jw. s. 280.

ności historię, zwyczaje, przedmioty codziennego użytku, tradycje, język i śpiewy Bororos. Jest nim *Encyklopedia Bororo*, przygotowana przez ks. Cesare Albisettiego (ur. w Terno d'Isola, Bergamo, 1888, zm. w Sangradouro, Brazylia, 1977)⁶⁶, dziekana misjonarzy w Mato Grosso, razem ze swym młodszym kolegą ks. Angelo Jaime Venturelli, przy pomocy wielu Bororos, wśród których na wzmiankę zasługuje Tiago Marques Aipobureu⁶⁷.

Encyklopedia Bororo, której ukazały się dotychczas dwa woluminy (T. 1. Campo Grande 1962 ss. 1047; T. 2. Tamże ss. 1270) jest zaplanowana na 4 tomy.

Tom 1: *Słownik*. — Zawiera analizę języka i kultury bororo, ułożony wg haseł słownika bororo-portugalskiego (ponad 10.000 haseł); niektóre z nich są rozpracowane do rozmiarów niewielkich monografii od 10 do 20 stron (np. aldeia, klan, duchy, pogrzeb itd.); prawie wszystkie słowa posiadają etymologię, z odpowiednią interpretacją, i znaczenie potoczne.

Tom 2: *Język, legendy i imiona własne*. — Jest to studium gramatyki, za którą idzie zbiór 62 legend (w języku bororo, z wiernym tłumaczeniem interlinearnym) z odpowiednimi wariantami i lista 850 imion własnych, wyjętych z legend.

Tom 3: *Śpiewy*. — Tom ten ukaże się w najbliższym czasie i będzie zawierał w trzech częściach o sumarycznej objętości 1500 stron 74 pieśni⁶⁸.

Tom 4: *Kultura*. — W przygotowaniu. Będzie omawiał postawę Bororos wobec przenikającej do ich środowiska „cywilizacji”: walki i opory, dostosowanie się.

Zasadniczą wartość publikacji stanowi odkrycie treści monosylab i ich stosowania w osnowie całego słownika ludu oraz podanie nowych informacji dotyczących świata religijnego i społecznego szczepu. Szczególne znaczenie dla badaczy nauk społecznych mają różnorakie związki kultury bororo ze środowiskiem naturalnym, organizacja klanu oraz złożony, totemiczny światopogląd⁶⁹.

Świat naukowy zgotował temu dziełu nadspodziewane przyjęcie, pod-

⁶⁶ Ks. Albisetti m.in. przyczynił się znacznie do opublikowania przez ks. Colbacchini: *Os Bororos Orientais*. São Paulo. Editora Nacional 1942 ss. 454. Odnosiąc innych jego dzieł i artykułów (ponad sto) zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Albisetti*. Zmarł w 1977 r. Włoski dziennik katolicki „Avvenire” poświęcił mu obszerny artykuł (27 II 1978), załączając doń zdjęcie misjonarza oraz następującą notkę z nekrologu: „Śmierć ks. Cesare Albisetti, która nastąpiła dn. 28 grudnia 1977 r. w Sangradouro, daje nam okazję do wspomnienia tego wielkiego misjonarza salezjańskiego i etnologa o sławie międzynarodowej, który oddał całe swoje długie życie pracy wśród Bororos w Mato Grosso w Brazylii”. Pracował tam od 1914 r.

⁶⁷ Zob. BS 86:1962 s. 411.

⁶⁸ Zob. ANS 1973 nr 10 s. 10.

⁶⁹ Por BS 86:1962 s. 410; 94:1970 nr 7 s. 18.

kreślając w nim zwłaszcza dokładność danych, jak też precyzję naukową⁷⁰. Claude Lévi-Strauss określa je jako „dzieło klasyczne z etnologii”, „wspaniały pomnik etnologii południowo-amerykańskiej”, w którym już sam pierwszy tom wystarcza, by zmodyfikować naszą znajomość jednej z najbardziej znacznych kultur tubylczych Brazylii, a dzięki niej — całej etnologii amerykańskiej”⁷¹.

Sukces pary Albisetti-Venturelli zachęcił innych misjonarzy, przede wszystkim młodych, do pójścia za ich przykładem. W tymże samym Mato Grosso salezianie ks. Bartolomeo Giaccaria (ur. w Chiusa Pesio, 1932) i koadiutor ślązak Wojciech Heide (ur. w Raciborzu 1934) przeprowadzają podobne badania nad plemionami Xavantes. Po opublikowaniu w 1971/72 tomu *Auwê uptabi (Prawdziwi ludzie)*⁷², w którym omawiają etnografię xavante, rozpoczęli publikację dziedzictwa legend i mitów tego szczepu (do chwili obecnej dwa tomy)⁷³.

W Campo Grande, w Kolegium ks. Bosko funkcjonuje od pewnego czasu, obok muzeum misyjnego, ośrodek badań, w którym spotykają się i współpracują trzech wyżej wymienieni autorzy.

Liczne publikacje salezjańskie zostały poświęcone plemionom z Rio Negro, szczególnie plemieniu Tucanos⁷⁴. Wśród pionierów, obecnie już nieżyjących, figurują takie nazwiska, jak: mons. P. Massa, ks. Angel Cerri⁷⁵, ks. A. Giacone i koad. Miguel Blanco⁷⁶, jak też żyjący jeszcze mons. Giovanni Marchesi⁷⁷.

Mons. Pietro Massa (ur. w Cornigliano Ligure, Genua, 1880, zm. w Rio de Janeiro 1968)⁷⁸ zasługuje, by być cytowanym nie tyle dzięki swym publikacjom⁷⁹, ile dzięki inicjatywie, którą poparł studia nad szczepami

⁷⁰ Por. np. opinie prof. G. Bonfante, G. Guariglia, E. Schodena w BS 87:1963 s. 241; 94:1970 nr 7 s. 18.

⁷¹ BS 87:1963 s. 241; „Bollettino CSSMS” nr 2 s. 4—5; nr 3 s. 11.

⁷² Ze wstępem Claude Lévi-Strauss’a. Torino. SEI ss. 218 + 18, tłumaczony na portugalski: *Xavante povo autentico*. São Paulo 1972 ss. 304 + 18.

⁷³ *Jerónimo Xavante sonha. Contos e sonhos*. Campo Grande. Museu Dom Bosco, 1975 ss. 239 + 53; *Mitos e leyendas*. Tamże 1975 ss. 201.

⁷⁴ Por. A. Giacone: *Trentacinque anni fra le tribù del Rio Uaupés*. Publikacja CSSMS. Seria: Dzienniki i Pamiętniki. T. 1. Roma. LAS 1976 s. 225—229.

⁷⁵ Autor *Un salesiano en el infierno verde*. Wyd. w serii: „Czytanki katolickie” nr 754; 756; 757. Buenos Aires. Escuelas gráficas del Colegio Pio IX 1947 ss. 96; 100; 130.

⁷⁶ Wydał: *O Infierno verde*. Porto 1962 ss. 164.

⁷⁷ Zob. jego: *Valores humanos dos Indios da Amazônia*. Odbitka z „Revista Salesiana”. São Paulo 1971; *Tra fiumi e foreste*. T. 1—2. Roma-Pisana 1975.

⁷⁸ G. Borra: *Massa Pietro*. W: *Profili*, jw. s. 301—307.

⁷⁹ Np.: *Pelo Rio-Mar; Missões Salesianas do Amazonas*, Rio de Janeiro 1928 ss. 225; *De Tupan a Cristo, Jubileu de Ouro. Missões Salesianas do Amazonas 1915—1965*. Rio de Janeiro 1965 ss. 481.

z Rio Negro, zakładając w 1950 r. Ośrodek Pesquisas de Jauareté nad Uaupés (kierowany przez ks. Brüzzi), zapraszając grupy badaczy i organizując ekspedycje naukowe (np. ekspedycja prof. Ettore Biocca)⁸⁰, przygotowanie naukowe i roczne Seminaria aggiornamento (wprowadzające) dla młodych misjonarzy⁸¹.

Ks. Antonio Giacone (ur. w Montaldo Roero, Cuneo, 1897, zm. w Recife 1968)⁸² dał drogocenny, aczkolwiek pionierski⁸³, więc niedoskonały jeszcze (bez pionierskich początków nie doszłoby się dzisiaj tak daleko) wkład w poznanie języka Tukanos z Uaupés. Jego dzieło pośmiertne: *Trzydzieści pięć lat wśród szczepu z Rio Uaupés*⁸⁴, które ukazało się niedawno, posiada bogate treści historyczno-antropologiczne.

W badaniach nad plemionami z Rio Negro szczególne miejsce zajmują dwaj żyjący salezjanie: ks. Franz Knobloch i ks. Alcionilio Brüzzi Alves de Silva. Rozgłos ks. Brüzzi (ur. w Nova Era, Minas Gerais, 1903; od 1947 przebywa stale wśród plemienia z Uaupés), pomijając prace językoznawcze i liczne artykuły⁸⁵, złączony jest z dziełem: *A civilização indígena do Uaupés*⁸⁶, którego drugie wydanie ukazało się jako tom 1 serii Studia i Badania ośrodka CSSMS⁸⁷. Zebrano tam i naukowo objaśniono obserwacje antropologiczne, etnograficzne, psychologiczne i socjologiczne z 30 lat pobytu i penetracji szczepu. Obecnie przygotował obszerny objętościowo manuskrypt o legendach z Uaupés (*Estudo da mitologia e Leyendas das Tribos do Uaupés*).

Ks. Franz Knobloch, pracujący od około 20 lat w Rio Negro, opublikował materiały o Indianach Aharaibu, Makú i historię placówek misyjnych w Uaupés i Cauaboris, cenną ze względu na dokładność danych i jego osobiste uwagi na temat języka i zwyczajów plemion oraz flory i fauny tych okolic⁸⁸.

Powiedzieliśmy wyżej o wpływie, jaki wywarł przykład pary Albi-setti-Venturelli. Za ich przykładem poszli dwaj inni salezjanie, ks. Pel-

⁸⁰ Ekspedycja Narodowego Centrum Badań (Włochy), kierowana przez prof. Ettore Biocca (parazytologia, patologia, etnologia), przy współpracy prof. Ponzo (psychologia), Mangili (antropologia), Baschieri (biologia). Zob. ANS 1963 nr 3 s. 4.

⁸¹ Z tej grupy wywodzą się: ks. Casimiro Beksta, ks. Félix Zavattaro, ks. Alfonso Casasnovas, ks. José Schneider. Zob. Giacone, jw. s. 227—228.

⁸² Zob. G. Marchesi: *Giacone Antonio*. W: *Profili*, jw. s. 442—443; P. Ambrosio. *Wstęp do Giacone: Trentacinque anni*, jw. s. 5—9.

⁸³ Por. jego uwagi w *Trentacinque anni*, jw. s. 225—226.

⁸⁴ Publikacja CSSMS z serii: *Dzienniki i Pamiętniki*. T. 1. Rzym 1976 ss. 240. Zob. przypis 74.

⁸⁵ Zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Brüzzi*.

⁸⁶ São Paulo 1962 ss. 496.

⁸⁷ Roma. LAS 1976.

⁸⁸ Bibliografię tych publikacji cytuje Giacone, jw. s. 228.

lizzaro w Ekwadorze i ks. Cocco w Wenezueli, pierwszy zajmując się szczeniem Shuar, drugi zaś plemieniem Yanomami.

We wschodniej części Ekwadoru, należącej do Indian Shuar, zwanych w przeszłości Kivari albo Jívaros, salezianie rozpoczęli pracę w 1892 r. Wyjąwszy dociekania dra Carlo Crespi⁸⁹, wysłanego tam przez Towarzystwo Salezjańskie w 1923 r. (obszerniej powiemy o nim później), nowsze prace należy odnieść do faktu ustanowienia Konfederacji Shuar⁹⁰, kiedy to misjonarze tego unikalnego tworu o wysokiej cywilizacji (jest on czymś podobnym do organizacji gmin jezuickich w Paragwaju)

⁸⁹ Nie można tu nie wspomnieć nazwisk dwu wielkich „cywilizatorów”, badaczy i konstruktorów: koadiutora Giacinto Pancheri (ur. w Romallo, Trento, 1857, zm. w Méndez, Ekwador, 1947) i ks. Albino Del Curto (ur. w Mese, Sondrio, 1875, zm. w Guayaquil, Ekwador, 1954). Zob. D. Zucchetti: *Pancheri Giacinto*. W: *Profili*, jw. s. 177—179; tenże: *Del Curto Albino*. Tamże s. 325—329; BS 56:1932 s. 8—11; tegoż: *Le conquiste dei Kivari*. Torino 1965; *I Kivari*. Tamże 1965.

⁹⁰ Konfederacja ta, założona w 1961 r., zrodziła się jako forma autonomicznej organizacji tubylczej w okresie, w którym na terytorium shuar zaczął się zaznaczać szczególny napór białych kolonistów. Jej cele były następujące: praca wspólnotowa i wpisywanie tytułów własności ziemskiej u odpowiednich czynników rządowych, ulepszanie warunków społecznych, ekonomicznych, lekarskich i moralnych wśród członków, kolektywne kierowanie realizacją programów rozwoju ekonomicznego. Do zadań najważniejszych należą: kolonizacja, tworzenie infrastruktury, hodowla bydła, rzemiosło, rozgłoszenie o celach wychowawczych i kulturalnych, szkoły i edukacja, lecznictwo, publikacje w jęz. shuar i hiszpańskim, handel, planowanie nowych ośrodków.

Zasadnicze etapy realizacji rozwijały się następująco: 1961: trzydniowa konferencja w Sucua 25 kacyków Shuar, z odczytami i dyskusjami przez 4 misjonarzy na temat religii katolickiej, moralności rodzinnej i społecznej, relacji z władzami państwowymi, praw i organizacji społeczności; na końcu dochodzi do opracowania i wspólnego przegłosowania norm;

1962: Narodowy Instytut do spraw kolonizacji w Quito i inspektor salezjański ks. Luigi Carollo podpisują kontrakt dotyczący kolonizacji Morona-Santiago. Chodzi o współpracę i wzajemną pomoc w akcji awansu ludzkiego i ewangelizacji;

1966: Sucua zostaje centrum Federacji Shuar w prowincji Morona-Santiago; rząd z Quito zatwierdza statuty Federacji i 5 wyłonionych komisji: do spraw sądowniczych i kolonizacyjnych, do spraw pracy i rzemiosła, do współpracy i zaopatrzenia, do edukacji i kultury religijnej, do lecznictwa; Konfederacja liczy 13.000 członków w 70 ośrodkach z 8 stolicami;

1968: w Sucua ma miejsce VI Zgromadzenie Federacji, która obiera to miasto jako swoją siedzibę, wraz z siedzibą radiostacji Wikariatu.

Federacja posiada również swoje wydawnictwo. Wśród pozycji wydanych cytujemy dla przykładu: *Mundo Shuar*: 1. *El cuerpo humano, animales, plantas*. Colegio Agropecuario Sevilla Don Bosco 1976 ss. 85; *Consejo de la Comunidad cristiana shuar*: 1. *Principios*; 2. *Catecumenado de niños*; 3. *Catecumenado de adultos*; 4. *Anentan Jintin*; 5. *Etserin*; 6. *Yusa Jeen Wainin*; 7. *Responsable de la Comunidad*; 8. *Anentan Tuntuin*; 9. *Yusa Jeen Woinin* 10. *Aujmatin*. Sucua 1975; *Ritual shuar*. Méndez 1975. Wydrukowano i powielono liczne inne publikacje.

oddali się, oprócz prowadzenia badań naukowych nad językiem, także studiowaniu zwyczajów i tradycji Shuar. Ks. Siro Pellizzaro (opublikował w 1966 r. krótką monografię o technikach i strukturach rodzinnych, a nieco później o legendach Shuar)⁹¹ złożył ostatnio do druku pierwszy tom *Encyklopedii Shuar* (ma liczyć w sumie ok. 20 woluminów po 200 stron każdy) zatytułowany: *Obchody religijne Uwi: rytury i modlitwy*⁹².

Ks. Luigi Cocco (ur. w Grugliasco, Turyn, 1910), pracujący od 17 lat wśród Yanomamów w Górnym Orinoco (misja powstała w 1933 r.)⁹³, publikował najpierw po hiszpańsku⁹⁴. Po włosku wydał książkę zatytułowaną: *Parima. Miejsce, gdzie ziemia nie przyjmuje zmarłych*⁹⁵, którą Lévi-Strauss nie zawahał się określić mianem dzieła klasycznego etnografii południowo-amerykańskiej⁹⁶. Jest to pewnego rodzaju summa, dająca się porównać do *Encyklopedii Bororo*, gdzie można znaleźć wszystko: fizjonomię Indianina, ciało, kosmetyki, ozdoby; jego mieszkanie, pokarm, narzędzia pracy, technikę prymitywną; poszczególne etapy życia i ich przejawy: wychowanie dzieci, małżeństwo, odpoczynek, rozrywka, podróże, wizyty, święta; użytek tabaki i yopo, produkcję kurary; poza tym takie pojęcia, jak: własność, sprawiedliwość, hojność, śmierć, życie pośmiertne, wojna, choroby, duchy, władza i zadania kacyka, wróżbitów itd.

Na temat misji w Chaco Paraguayo, gdzie salezianie pracują od 1917 r., istnieją ciekawe artykuły ks. Livio Farina (w „Bolettino Salesiano”)⁹⁷ oraz książka mons. Riccardo Pittini (ur. w Tricesimo, Udine, 1876, zm. w Santo Domingo 1961), przy współautorstwie G. d’Alarcón y Cañedo, pod tytułem: *Chaco Paraguayo i jego plemiona. Notatki etnograficzne i legendy*⁹⁸. Ks. Bruno Stella, po nawiązaniu kontaktu z Indianami Moros, dostarczył materiałów ks. Pietro Scotti, salezjaninowi, profesorowi Uniwersytetu w Genui, który opublikował je w rozprawce: *India-*

⁹¹ *Técnicas y estructuras familiares de los Shuar*. Federación Shuar 1973 ss. 66; *Leyendas shuaras*. Cuenca (b.r.w.) ss. 82. Bibliografię jego prac zob. u Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło Pellizzaro.

⁹² Ukazał się w serii: *Studia i Badania ośrodka CSSMS*. Roma. LAS 1977.

⁹³ W 1950 r. powstało czasopismo „Revista de la Misión del Alto Orinoco”, wydawane przez Escuelas Gráficas Salesianas z Caracas, zawierające cenne dane etnograficzne i językoznawcze z pierwszej ręki. Niestety, jego żywot okazał się bardzo krótki.

⁹⁴ *Iyëwei-teri. Quince años entre los yanomamos*. Caracas-Boleita. Escuela Técnica Popular Don Bosco 1972 ss. 498. Inne publikacje zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło Cocco.

⁹⁵ Publikacja CSSMS. Seria: *Dzienniki i Pamiętniki*. T. 2. Roma. LAS 1975 ss. 560.

⁹⁶ Zob. „Bollettino CSSMS” nr 3 s. 11.

⁹⁷ Zob. Valentini: *Bollettino Salesiano e altre fonti*, jw. s. 312—313.

⁹⁸ Torino. SEI 1925 ss. 83.

nie Moros z Chaco (Paragwaj) w 10 lat od ich odkrycia⁹⁹. Nie posiadamy jednak jeszcze badań i zbiorów systematycznych materiału etnograficznego i lingwistycznego z tych terenów, by móc dojść do jakiejś syntezy naukowej.

To samo dotyczy plemion Mixos w Meksyku (Prawa Mixe, założona w 1966 r.), o których istnieje wartościowa, lecz jedyna, niestety, praca Mauro Rodrigueza i Leopoldo Ballesteros: *La cultura mixe. Simbología de un Humanismo*¹⁰⁰.

W Indii, na terenach misyjnych w Assamie i w Tura (objętych w 1922 i 1933 r.) wśród plemion Khasi, Garo, Boros oraz w Dibrugahr (1951) wśród Nagas zasługują na wzmiankę badania ks. Giulio Costa (ur. w Imola 1901, zm. w Mendal, Tura, 1970)¹⁰¹. Ks. Costa, zabity uderzeniami siekiery na wzgórzach Gharo, pracował w Assamie od 45 lat. Zajmował się antropologią i etnologią, traktując to jako prywatne hobby; badał przede wszystkim tradycje plemion Khasi, Garo i Mikhir; zebrał ogromną ilość materiału. Opublikował dwa tomy o zwyczajach Khasi¹⁰² i pracę o prawach Garo¹⁰³, ale najcenniejsze jego zbiory, które pozostawił w 2 dużych woluminach, dotąd nie są wydane¹⁰⁴.

O tych samych regionach i plemionach pisali również¹⁰⁵ mons. Luigi Mathias (ur. w Paryżu 1887, zm. w Legnano, Mediolan, 1965)¹⁰⁶, mons. Emanuele Bars¹⁰⁷, mons. Stefano Ferrando¹⁰⁸, ks. Costantino Vendrame (ur. w San Martino, Treviso, 1893, zm. w Dibrugahr 1957)¹⁰⁹, ks. Luigi Ravalico (ur. w Trieście 1906, zm. w Shillong 1967)¹¹⁰, mons. Oreste Marengo, ks. Archimede Pianazzi¹¹¹.

Z Japonią (początek misji w diecezji Oita w 1927 r.) są związane

⁹⁹ „Atti dell'Accademia di scienze e lettere di Genova” 29:1972. Genova 1973.

¹⁰⁰ México 1974 ss. 127.

¹⁰¹ Por BS 94:1970 s. 7—9; ANS 1970 nr 5 s. 5.

¹⁰² *Ka riti jong ka ri Laipheu Syiem*. T. 1—2 (b.r.m.w.).

¹⁰³ *The Garo Code of Law*. „Anthropos” 49:1954 s. 1041—1066.

¹⁰⁴ Znajdują się w Centralnym Archiwum Salezjańskim w Rzymie-Pisana.

¹⁰⁵ Zob. Valentini: *Bollettino Salesiano e altre fonti*, jw. s. 425—432.

¹⁰⁶ Zob. A. Pianazzi: *Ardisci e spera; Vita del vescovo missionario Mons. Luigi Mathias*. Publikacja CSSMS. Seria: Biografie. T. 2. Roma. LAS 1976; tenże: *Mathias Luigi*. W: *Profili*, jw. s. 452—459. Mons. Mathias wydał wspomnienia: *Quarant'anni di missione in India. Parte I: In Assam (1921—1935)*. Torino 1965.

¹⁰⁷ Zob. o nim niżej s. 308.

¹⁰⁸ Napisał: *Nell'India di Nord-Est*. Roma-Pisana 1975 ss. 254. Opublikował też szereg artykułów, m.in. w tomie: *Missioni Salesiane 1875—1975*, jw.

¹⁰⁹ Zob. jego: *Dieci anni di vita missionaria fra le tribu Khasi*. Torino. SEI 1935 ss. 191. Por. D. Composta: *Vendrome Costantino*. W: *Profili*, jw. s. 508—513.

¹¹⁰ A. Alešši: *Ravalico Luigi*. W: *Profili*, jw. s. 506—508.

¹¹¹ Zob. wyżej przypis 106.

przede wszystkim nazwiska mons. Vincenzo Cimatti¹¹², ks. Mario Marega i ks. Antonio Margiaria, zasłużonych poprzez studia nad buddyzmem¹¹³. W Tajlandii zapisali się ks. Giovanni Casetta (ur. w San Damiano d'Asti 1898, zm. w Turynie 1961)¹¹⁴ i ks. Cesare Castellino, który niedawno oddał do druku książkę o tym kraju¹¹⁵; wreszcie o Birmie pisał ks. Antonio Alessi¹¹⁶.

Językoznawstwo

Wkład misji salezjańskich do językoznawstwa jest w całym dorobku naukowym z pewnością najbardziej bogaty, najbardziej oryginalny i najmniej znany. Kształtuje się on w zakresie badań i systematyzacji języka mówionego (gramatyka i słownictwo), w formułowaniu w tym właśnie języku dziedzictwa tradycji historycznych, legendarnych i muzycznych plemion tubylczych, w tłumaczeniu na języki europejskie tego dziedzictwa, a ponadto w udostępnianiu Indianom języków europejskich i odwrotnie. Wreszcie trzeba wziąć pod uwagę w naszych rozważaniach zastosowanie praktyczne całej tej pracy (ma ona również wielkie znaczenie naukowe) dla celów ewangelizacji i dowartościowania społecznego; należy tu wymienić przekłady Pisma św. i ksiąg liturgicznych na odpowiednie języki i dialekty tubylcze, katechizmów, książek szkolnych itd.

Odnośnie do Patagonii i Ziemi Ognistej poważny wkład językoznawczy wnieśli wyżej cytowani już ks. Milanese, ks. Borgatello, ks. Beauvoir i ks. Tonelli. Skompletowali oni i ubogacili dzieło etnograficzne ks. Carbajal¹¹⁷. Ks. Milanese pozostawił w trzech książkach ogólne studium języków i dialektów Patagonii, dwa studia szczegółowe o językach Mapuche i Araucano i próbę studium porównawczego 11 języków tubylczych między sobą i między 23 językami południowo-amerykańskimi i europejskimi¹¹⁸. Ks. Borgatello zredagował gramatykę i słownik

¹¹² Zob. niżej s. 319 i przypis 344.

¹¹³ Zob. A. Margiaria: *Rampe di lancio e fiori di ciliegio*. Roma 1967; tenże: *Il Buddismo in Giappone*. Roma 1970; M. Marega: *KO.GI.KI* (podstawowy podręcznik szintoizmu japońskiego. Przekład z Yasumaro. Bari. Laterza 1938; tenże: *Saggio sui riti esoterici della setta buddista giapponese Shingon-Shu*. „Annali Lateranensi” 13:1949; tenże: *Developpment of Buddhism*. Tokio 1956. Inne publikacje zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. pod odpowiednimi hasłami.

¹¹⁴ Zob. E. Valentini: *Casetta Giovanni*. W: *Profili*, jw. s. 533—534.

¹¹⁵ Wyszła w serii Publikacji CSSMS. Roma. LAS 1977. Opublikował przedtem: *Don Bosco in Thailandia*. Torino 1969 ss. 169; *Conquiste di Don Bosco nella Terra dei Liberi*. Tamże 1969 ss. 174.

¹¹⁶ Zob. A. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło Alessi.

¹¹⁷ Zob. wyżej s. 291—293.

¹¹⁸ *Estudio y apuntes sobre las lenguas en general y su origen divino*. Parti-

języka alakaluf¹¹⁹. Najlepszym osiągnięciem jest praca ks. Tonelli o języku ona: *Gramatyka i słownik języka Ona-Shelknam z Ziemi Ognistej*¹²⁰; wykorzystał on dociekania ks. Milanesio, a szczególnie rozprawy ks. Beauvoir: *Pequeño diccionario del idioma fueghino-ona*¹²¹ i *Los Shelknam indígenas de la Tierra del Fuego, sus tradiciones, costumbres y lengua*¹²². Z wydatną pomocą przyszedł mu ks. Giovanni Zenone, długoletni misjonarz na wyspie Dawson; zasięgał u niego rady werbista Martin Gusinde, który także zbierał informacje dotyczące języka ona¹²³. Dzisiaj ks. Manuel Molina kontynuuje badania nad tymi językami, które już nie istnieją, podobnie jak Indianie, którzy się nimi posługiwali; zebrał on i naukowo uporządkował całą pracę misjonarzy z Candelaria (Dawson) z lat 1893—1900, precyzując ostateczne informacje dotyczące języka Onas Conchoynca (pierwsi mieszkańcy Rio Grande) i Onas Shelknam; następnie on też przygotował słownik porównawczy dawnych dialektów Patagonii i Pampy¹²⁴ i opracował nieznane narzecza takie, jak „Inajet” i „Aksonas”¹²⁵.

cularidades sobre los idiomas de la Patagonia. Obrita enriquecida con cuatro cuadros de 64 palabras cada uno comparadas entre 23 idiomas Sud Americanos-Europeos. Buenos Aires. „San Martín” Alsina 1917 ss. 45; *Etimología araucana. Hermosa colección de dos mil tantos términos del antiguo Mapuche. Obra utilísima a los hombres de ciencia y particularmente a los habitantes de la Patagonia, de Chile y de Argentina. Contiene además un cuadro lingüístico de 64 voces comparadas entre once idiomas indígenas del extremo sud-americano.* Tamże 1918² ss. 97; *Etimología araucana. Idiomas comparados de la Patagonia. Lectura y frasarario araucano.* Buenos Aires. Talleres Gráficos del Estado Mayor del Ejército 1915 ss. 66.

¹¹⁹ *Notizie grammaticali e glossario della lingua degli Indi Alakaluf.* Torino. SEI 1928 ss. 61.

¹²⁰ Torino. SEI 1926 ss. IV + 145. Później przygotowuje on *Glossario della lingua degli Hauss* (b.m.r.w.).

¹²¹ Buenos Aires. Escuela Tipográfica Salesiana 1900 ss. 60.

¹²² Buenos Aires. Talleres Gráficos de la compañía general de Fosforos 1915 ss. X + 228.

¹²³ Zob. M. Gusinde: *Expedición a la Tierra del Fuego.* Publicaciones del Museo de Etnología y Antropología de Chile. T. 2 cz. 1. Santiago 1920. Ks. Zenone nie pozostawił nam nic na piśmie. Zachował się natomiast niewielki zeszyt (60 stron) s. salezjanki Rosa Gutierrez (ur. w Santiago, Chile, 1861, zm. w Punta Arenas 1943), która przebywała w owym czasie na Dawson („Candelaria”). W zeszycie tym jest słowniczek języka ona mówionego przez kobiety i różniącego się znacznie od języka używanego przez mężczyzn; zeszyt znajduje się aktualnie w Archiwum Instytutu Salezjańskiego w Turynie-Valsalice, gdzie został przywieziony przez ks. Beauvoir.

¹²⁴ W: „Anales de la Universidad de la Patagonia S. Juan Bosco”. T. 3. Comodoro Rivadavia 1967 s. 77—184.

¹²⁵ W: *La Opinión de Rio Gallegos.* Santa Cruz 1962 i „Anales de Arqueología y Etnología”. Universidad nacional de Cuyo. T. 24—25. Mendoza 1969—1970.

W Mato Grosso pierwsza gramatyka i pierwszy słownik języka bororo zostały napisane przez misjonarza polskiego ks. Antoniego Wąsika¹²⁶. Po nich przyszły udoskonalone wydania gramatyki opracowanej przez ks. Colbacchini¹²⁷, której nowością był rozdział o zmianach fonetycznych¹²⁸, oraz studium porównawczego ks. Tonelli, przepracowanego przez Alfredo Trombetti¹²⁹; wreszcie ukazały się słownik i gramatyka bororo wspomnianych już wyżej ks. Albisetti i ks. Venturelli¹³⁰. Ks. Giaccaria dokonał próby opracowania języka Xavantes, wydając *Gramatykę elementarną dialektu Awen*¹³¹, następnie, przy pomocy koadiutora Heide, specjalisty od neologizmów, katechizm w jęz. xavante, zawierający 21 lekcji.

Jeśli chodzi o Rio Negro, można by mówić bez przesady o językowej wieży Babel, tak wiele jest tam plemion mówiących własnymi narzeczami¹³². Misjonarze salezjańscy starają się je wszystkie powoli opanować. W tym gąszczu najbardziej doskonałym zdaje się być język tukański. Językiem tucana zainteresował się przede wszystkim ks. Giaccone, który po opublikowaniu jego gramatyki i słownika¹³³, zajął się z kolei językami macú, tariana i uanana, przygotowując dla nich podobne gramatyki i słowniki¹³⁴. Jednak opracowania najlepsze pochodzą od językoznawcy światowej sławy ks. Alcionilio Brüzzi Alves de Silva. Wśród jego dzieł wspomnijmy tylko: 1) obszerne opracowanie gramatyki języka tukańskiego¹³⁵; 2) dwujęzyczny tom (portugalsko-angielski) wyjaśniający

¹²⁶ *Elementos de grammática e dicionario de lingua Bororo-Coroados*. Cuiabá 1908 ss. 67.

¹²⁷ *Grammatica dei Bororos-Orarimugodoge del Mato Grosso (Brasile)*. Torino. SEI 1926 ss. 55. Odbitka z *Bororos wschodni*, jw.

¹²⁸ Zob. BS 49:1925 s. 185.

¹²⁹ *La lingua dei Bororo-Orarimugodoge*. Torino. SEI (b.r.w.) ss. 60.

¹³⁰ Zob. s. 296. Ks. Albisetti referował przyczynek do fonetyki bororo na Międzynarodowym Kongresie Amerykanistów, jaki odbył się w São Paulo w 1954 r. Ks. Venturelli przedstawił monografię o fonetyce tegoż języka na I Kongresie Brazylijskim Dialektologii i Etnografii, który odbył się w Porto Alegre w 1958 r.

¹³¹ Zob. ANS 1959 nr 1 s. 3.

¹³² Por. A. Brüzzi: *Familias lingüísticas indígenas da Prelazia salesiana do Rio Negro (Brasil)*. W: „Salesianum” 37:1975 s. 659—670.

¹³³ *Pequena gramatica e dicionario da lingua tucana*. Manaus. Papelaria Velho Lino (b.r.w.) ss. 61; *Gramatica, dicionario e fraseologia da lingua dahceié ou tucana*. Belém-Pará. Imprensa Universitaria do Brasil 1965 ss. 207.

¹³⁴ *Pequena gramatica e dicionario português ubde-nehern ou macú*. Recife. Escola salesiana de artes gráficas 1955 ss. 102; *Pequena gramatica e dicionario de lingua taliaseri ou tariana*. Bahía. Escola tipografia salesiana 1962 ss. 110; *Pequena gramatica e dicionario da lingua Kotiria ou uanana*. Belém-Pará. Imprensa Universitaria 1967 ss. 55. Ks. Franz Knobloch przygotowuje aktualnie gramatykę i słownik języka Aharaibu. Por. „Bollettino CSSMS” nr 4 s. 3.

¹³⁵ *Observações gramaticais da lingua Daxséa ou Tucano*. São Paulo 1968.

sztukę muzyczną i zagadnienia lingwistyczne plemion znad rzek Uaupés, Içana i Cauaboris, z porównawczym słownikiem 26 różnych języków tubylczych (do książki dołączono 12 płyt długogrających z muzyką tubylczą i nauką języka tubylczego¹³⁶; 3) przygotowane do druku: *Słownik tukańsko-portugalski i portugalsko-tukański*¹³⁷ oraz książka o językach i dialektach Amazonii, ze słownikiem porównawczym przeszło 300 haseł, używanych w 38 językach i w różnych dialektach nad rzekami Uaupés, Içana i Cauaboris¹³⁸. Z kolei należałoby wymienić napisane dla tubylców katechizmy: w tukańskim ks. Giacone¹³⁹, w baniwskim ks. Casasnovas¹⁴⁰, w nheengatú (język cabôclos) i kohoroxitari ks. Schneidera¹⁴¹. Ks. Beksta zawdzięczamy tłumaczenie na jęz. tukański Ewangelii św. Marka¹⁴², a ks. Eduardo Lagorio czterech Ewangelii¹⁴³. Ks. Lagorio (pracujący wśród Tucanos od 1934 r.) podjął bardzo oryginalną inicjatywę: przekonał i przygotował grupę młodych Tucanos do napisania we własnym języku coś w rodzaju encyklopedii ich tradycji, kultury i wierzeń religijnych¹⁴⁴.

W Ekwadorze Wschodnim Kiwarosi, lub lepiej Shuar, jeszcze przed pół wiekiem nie posiadali żadnych początków gramatyki, a tym bardziej literatury¹⁴⁵. Pierwszy impuls i kolejne udane rezultaty zawdzięczamy misjonarzom salezjańskim. Inicjatorem pracy, mającej na celu sprecyzowanie reguł tego języka, tak bardzo trudnego, gdyż równocześnie wielosylabowego i aglutynacyjnego, był koadiutor Juan de Maria, który określił jego podstawowe zasady gramatyczne. W 1914 r. ks. Manuel Cadena napisał krótki *Katechizm kivarohiszpański*¹⁴⁶. Ks. Julio

¹³⁶ *Discoteca etno-lingüístico-musical das tribos dos rios Uaupés, Içana e Cauaburi*. São Paulo 1961. Por. ANS 1959 nr 6 s. 97; 1962 nr 8 s. 6.

¹³⁷ *Dicionário tucano-português, português-tucano*.

¹³⁸ *Idiomas indígenas da Amazônia*. Inne jego publikacje z zakresu językoznawstwa zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Brüzzi*.

¹³⁹ *Pequeno catecismo em português e tucano para uso das Missões Salesianas do Rio Uaupés*. Recife. Escola Salesiana 1951 ss. 50.

¹⁴⁰ *Catecismo Português-Baniva*. La Coruña 1966.

¹⁴¹ *Pequeno Catecismo Português-Nheengatú*. Manaus 1942; *Pequeno Catecismo Português-Kohoroxitari*. Belém-Pará 1967. Ks. José Schneider jest również autorem dziełka: *Primi saggi di lingua nheengatú*. Por. AMS 1950 nr 5 s. 15.

¹⁴² *Evangelho de Jesus Cristo segundo Marcos em Língua Tucano Oriental*. Manaus 1970 (powiel.).

¹⁴³ *Maxsane yereoge ke nike pona Mateu, Marku, Luca wametina ke ukusere ni ojapa nayemena, maniyemena ni ojaturiawa Arketo Mâ Majanokhe, Doe Poarinekhe, Enemi Uakhe* (b.m.r.w., powiel.).

¹⁴⁴ Por. ANS 1975 nr 4 s. 6—8.

¹⁴⁵ Por. ANS 1962 nr 1 s. 8—9.

¹⁴⁶ Jeszcze przed nim ks. Felice Tallachini przygotował do druku katechizm w jęz. kivaro: *Shiuora Cristiano. Nikátatzan, Seátatzan libru. Doctrina cristiana en lengua jibara*. Lima. Escuela Tipográfica Salesiana 1903 ss. 60. Ks. Tallachini

Martinez ¹⁴⁷ ułożył pierwszy *Słownik kivaro-hispański*, poprawiony i udoskonalony później przez ks. Salvatore Duroni ¹⁴⁸ (ur. w San Giorgio, Piacenza, 1874, zm. w Guayaquil, 1938). Lecz „klasykami” narzcza kivaro są ks. Rouby i ks. Ghinassi. Ks. Angelo Rouby (ur. w Parmie 1908, zm. w Morona, Ekwador, 1939) ¹⁴⁹ udało się rozszyfrować skomplikowany system tego języka tak, że opanował go w sposób absolutny i w kilku latach opracował go na wzór encyklopedyczny (pisma jego, niestety, nie wszystkie zostały opublikowane) według następujących zagadnień: 1) *Słownik kivaro-hispański*, z dobrze sklasyfikowaną nomenklaturą, z dodaniem wyrażeń idiomatycznych itd.; 2) *Wiadomości z zakresu gramatyki kivaro* ¹⁵⁰, krótkie, ale jasne i wyczerpujące; 3) *Duży katechizm*, *Mały katechizm* ¹⁵¹, *Kazania niedzielne* i jeden tom zawierający pisma wszelkiego rodzaju, jak poezje, lekcje katechizmu, przemówienia, dialogi itd.). Można powiedzieć, że ks. Rouby stworzył psychologię narzcza Shuar i że w jego szkole wychowało się całe pokolenie dobrych lingwistów salezjańskich, którzy obecnie wykorzystują ten cały, nie wydany materiał. Ks. Giovanni Ghinassi (ur. w Prada, Faenza, 1892, zm. w Sucua 1957), asymilując realizowane studia, po 10 latach intensywnej pracy wydał w 1938 r. dzieło najbardziej kompletne i pogłębione, wyróżnione nagrodą przez świat naukowy i kulturalny, mianowicie: *Gramática teórico-práctica y vocabulario de la lengua jibara* ¹⁵²; opublikował również katechizm i modlitewnik ¹⁵³. Autorzy najnowszych gramatyk to: ks. Martin Kryzan i ks. Otto Riedmayer; ich prace są już próbą uwidocznienia treści kulturowej języka. Współcześnie studium języka shuar kontynuują ks. Bolla i ks. Germani (wspólnie z ks. Pellizzaro) ¹⁵⁴. Ks. Luigi Bolla (ur. w Schio, Vicenza, 1932, w Ekwadorze od 1953) jest autorem *Słownika Shuar* ¹⁵⁵, zbioru 106 pieśni w języku shuar ¹⁵⁶ i tłumaczenia na ten język *Życia*

(ur. w Maccio, Como, 1875), w 1915 r. opuścił Zgromadzenie Salezjańskie i został kapelanem wojskowym.

¹⁴⁷ Autor katechizmu: *Yúsna chichám shuórna shichám. Doctrina cristiana en idioma jibaro*. Lima. Escuela Tipográfica Salesiana 1918 ss. 64.

¹⁴⁸ *Diccionario de bolsillo del idioma jibaro*. Cuenca 1928 ss. 182.

¹⁴⁹ D. Zucchetti: *Rouby Angelo*. W: *Profilí*, jw. s. 536—539.

¹⁵⁰ *Gramática Jibara*. Macas 1934—1937 ss. 60.

¹⁵¹ *Catecismo breve para la instrucción religiosa de los Catecúmenos y Neófitos de idioma jibaro, con Oraciones*. Macas 1935 ss. 124.

¹⁵² Quito. Talleres Gráficas del Ministerio de Educación 1938 ss. 386 + 137.

¹⁵³ *Catecismo jibaro-castellano*. Quito. Escuela tipográfica salesiana 1937 ss. 89; *Manual de piedad y catecismo en lengua jibara-castellana*. Colle Don Bosco. LDC 1950 ss. 195. Por. AMS 1950 nr 10 s. 3.

¹⁵⁴ Zob. wyżej s. 300.

¹⁵⁵ ss. 140 (powiel.).

¹⁵⁶ *Yus Yuminksatai*. Taisha 1971 ss. 50 (powiel.).

Chrystusa Angel Correa¹⁵⁷, a ks. Alfredo Germani (ur. w Turynie 1929, w Ekwadorze od 1963) katechizmu shuar¹⁵⁸ i wielu tekstów szkolnych w tym języku¹⁵⁹.

W Wenezueli, Górne Orinoco, ks. José Berno (ur. w Riese, Treviso, 1911) sporządził w 1969 r. *Słownik yanomamii-kastylijski, kastylijsko-yanomamii i gramatykę guaika*¹⁶⁰, a w Chaco Paraguayo ks. Giusto Bottignoli (ur. w Orsago, Treviso, 1874, zm. w Ipacaray, Paragwaj, 1927) *Słownik guarani-kastylijski*¹⁶¹ i *Gramática razonada de la lengua guaraní*¹⁶².

W Afryce Centralnej salezianie pracują od 1923 r. w diecezji Sakania (Katanga Dolna), związani z Kongiem od 1911 r.¹⁶³ Ich dzieło ewangelizacji i cywilizacji dostatecznie już poświadcza spis tytułów książek drukowanych przez Salezjańską Szkołę Typograficzną, przez wiele lat jedyną w Zairze (1915—1927 działa w Elisabethville, obecne Lumumbashi, 1927—1972 w Kafubu, od 1972 w Lumumbashi). Chodzi o pozycje wydane w jęz. cibemba¹⁶⁴, jedynym, w jakim można się porozumieć na terenie całej diecezji. Są to: 1) Ewangelie i historia św. — 15 publikacji; 2) modlitewniki — 17 publikacji; 3) księgi liturgiczne — 13 publikacji; 4) katechizmy — 6 publikacji; 5) śpiewniki — 18 publikacji; 6) duchowość — 29 publikacji; 7) podręczniki szkolne (czytanki i gramatyka, zoologia, matematyka, geografia, historia, pedagogia itd.) — 45 publikacji; 8) podręczniki dla szkół zawodowych (typografia, introligatorstwo, mechanika) — 17 publikacji; 9) teatr — 43 publikacje itd.¹⁶⁵

Już w 1928 r. mons. René van Heusden (ur. w Beverest, Belgia, 1888,

¹⁵⁷ D. Antuni, L. Bolla: *Jesús. Yusa Uchiri. J Û Nunkánam Pujúsma* (tłumaczenie na jęz. shuar z A. M. Correa: *La vida de Jesús y su mensaje*). Quito. Editorial Don Bosco 1972 ss. 356.

¹⁵⁸ *Yusa Chichame (Oreǵdzie Boga)*. 1970 (b.m.w.) ss. 160 (powiel.).

¹⁵⁹ *Shuara, aártá!* (programa de alfabetización). Quito (b.r.w.) ss. 80; *Shuara antúktá!* Quito 1972 ss. 125; *Guía didáctica de la cartilla Shuara antúktá!* Quito 1972 ss. 39; *Guía didáctica de la cartilla Shuara antúktá! y del Cuaderno de trabajo Shuara aártá!* Sucua 1970 ss. 82.

¹⁶⁰ Misión Salesiana de Mavaca 1969 ss. 158 (powiel.). Próbował także coś pisać mons. Cosme Alterio: *Apuntes gramaticales de lengua Guahiva (Alto Orinoco)*. „Revista de la Misión del Alto Orinoco” 1950 nr 2 s. 9—11.

¹⁶¹ Torino. SEI 1926 ss. 114.

¹⁶² Torino. SEI 1926 ss. 93.

¹⁶³ Zob. A. Auffray: *La missione salesiana del Katanga*. Torino. SEI 1926.

¹⁶⁴ Niektóre także w jęz. swahili.

¹⁶⁵ Informacje te pochodzą od ks. Leonarda Verbeek, który przygotowuje historię misji salezjańskich w Zairze, gdzie zamieszczona będzie także kompletna bibliografia powyższych prac.

zm. w Elisabethville 1958)¹⁶⁶ opracował gramatykę cibemba¹⁶⁷, poszerzoną i ponownie wydaną w 1935 r. przez ks. Edgara Noël (ur. w Sprimont, Belgia, 1894)¹⁶⁸. Ks. Mathurin Claquin¹⁶⁹ ułożył pierwszy słownik cibemba; on też przygotowywał następne słowniki, szczególnie służące do użytku szkolnego¹⁷⁰.

Także w Indii do poważnego wkładu naukowego przyczyniają się drukarnie i wydawnictwa salezjańskie, publikujące książki w różnych językach: Catholic Orphan Press w Kalkucie, które publikuje od lat w około 20 językach¹⁷¹, oraz Don Bosco Press w Shillong. To ostatnie wydawnictwo drukuje również książki w narzeczach ewangelizowanych plemion: khasi, manipur, mikir, lalung. W 1949 r. ks. Oreste Paviotti opracował gramatykę języka assamskiego¹⁷²; w 1973 r. mons. Emanuele Bars opublikował bardzo cenny słownik khasi-angielski¹⁷³, a w dwa lata później ks. Sylvanus Lingdoh, pochodzący z Khasi, nawrócony w 16 roku życia i wyświęcony na księdza w 1958 r., wydał nawet słownik grecko-khasi¹⁷⁴. Naturalnie, liczne są pozycje, które służą ewangelizacji i szerzeniu kultury wśród tubylców, np. Nowy Testament w jęz. khasi, przygotowany przez mons. Barsa, ks. H. Eliasa i innych¹⁷⁵, a ostatnio tłumaczenie całej Biblii w tymże języku, będące dziełem grupy salezjanów z Shillong¹⁷⁶; modlitewnik, historia św., katechizm i teksty szkolne w języku „mikir” i „lalung” (pierwsze teksty drukowane w ogóle w tym narzeczul) wydane przez ks. Michele Balavoine¹⁷⁷; przygotowany pod kierownictwem mons. Marengo¹⁷⁸ katechizm w „języku obiegowym” z Manipur¹⁷⁹.

¹⁶⁶ R. Ziggotti: *Van Heusden René*. W: *Profili*, jw. s. 420—422.

¹⁶⁷ *Grammaire et exercices pratiques chibemba-français*. Kafubu. École professionnelle Don Bosco 1928 ss. 107.

¹⁶⁸ *Éléments de grammaire Kibemba*. Tamże 1935 ss. 175.

¹⁶⁹ *Dictionnaire Kibemba-français*. Louvain 1935 ss. 233 + 8.

¹⁷⁰ *Petit dictionnaire français-cibemba*. Kafubu. École professionnelle Don Bosco 1953 ss. 133; *Petit dictionnaire cibemba-français, français-cibemba*. Tamże 1955 ss. 486; *Petit dictionnaire kibemba-français principalement les verbes; avec phrases usuelles*. Tamże (b.r.w.) ss. 90.

¹⁷¹ Por. ANS 1963 nr 10 s. 4.

¹⁷² *Assamese grammar*. Gauhati 1949.

¹⁷³ *Khasi-English Dictionary*. Shillong 1973 ss. XVI + 1000.

¹⁷⁴ S. Lyngdoh Sngi: *Ka dikshonari grik-khasi jong ka jutang bathymmai*. Athens. Scientific Greek Publisher 1975 ss. 383.

¹⁷⁵ Shillong. Don Bosco Press 1965. Por. ANS 1965 nr 9 s. 8.

¹⁷⁶ Tamże 1976 (wyd. 1 — 10.000 egz.). Przedtem istniało tylko częściowe tłumaczenie protestanckie (kościółca prezbiteriańskiego) z 1890 r.

¹⁷⁷ Por. ANS 1976 nr 2 s. 20.

¹⁷⁸ Zob. wyżej s. 301.

¹⁷⁹ Zob. ANS 1962 nr 5 s. 9.

W Birmie warto wspomnieć publikacje ks. Leone Barratoni¹⁸⁰, a w Tajlandii podręczniki szkolne w języku thai ks. Giuseppe Vitali¹⁸¹.

Jeżeli chodzi o Japonię, zasługuje na uwagę jeden z pionierów misji salezjańskich w Kraju Wschodzącego Słońca, ks. Pietro Piacenza (ur. w Trisoglio, Cuneo, 1894, zm. w Tokio 1935)¹⁸², autor małej gramatyki japońskiej¹⁸³; z kolei warto przywołać osiągnięcia wydawnictwa Don Bosco-Sha w Tokio¹⁸⁴ oraz w sposób szczególny przynajmniej dwóch z najbardziej płodnych „artystów” tłumaczenia na język japoński¹⁸⁵, którymi są ks. Barbaro i ks. Del Col. Będąc autorami dzieł oryginalnych w języku japońskim, zasługują na szczególną wzmiankę w tym miejscu z racji łatwości, dokładności i umiejętności literackich, jakie cechują ich niezliczone przekłady¹⁸⁶. Ks. Federico Barbaro (ur. w Cimpello di Fiume Veneto, Pordenone, 1913) pracuje w Japonii od 1935 r.; w latach 1950—56 kierował wydawnictwem Don Bosco-Sha i wydawanym przez siebie popularnym czasopiśmie katolickim „Kattoriku Seikatsu” („Życie katolickie”); bilans jego pracy za lata 1937—75 zawiera 119 pozycji książkowych i broszur oraz około 2000 artykułów; on też przetłumaczył na współczesny ludowy język japoński całe Pismo św. (tłumaczenie ukończył w 1954 r.)¹⁸⁷. Ks. Luigi Del Col (ur. w Casarsa della Delizia, Pordenone, 1920) przebywa w Japonii od 1936 r.; od 1950 r. pracuje w Don Bosco-Sha; w latach 1957—63 był dyrektorem tego wydawnictwa; jego dorobek za okres 1937—75 zamyka 152 książek i dzieł pomniejszych oraz około 490 artykułów; on również kierował popularnymi seriami wydawniczymi¹⁸⁸, szczególnie „Kattoriku Zensha” („Encyklopedia Katolicka”)¹⁸⁹, która w pewnej mierze odpowiada znanej serii francuskiej „Je sais — je crois”, pod redakcją Daniela Ropsa.

¹⁸⁰ W 1966 został wyrzucony z Birmy razem z innymi misjonarzami obcokrajowcami. Obecnie znajduje się w Manili. Por. ANS 1960 nr 5 s. 4.

¹⁸¹ Por. „Bollettino CSSMS” nr 4 s. 11.

¹⁸² D. Z u s c h e t t i: *Piacenza Pietro*. W: *Profili*, jw. s. 519—521.

¹⁸³ *Appunti di grammatica giapponese*. Foglizzo Canavese. Scuola Tipografica Missionaria (b.r.w.) ss. 60.

¹⁸⁴ Zob. niżej s. 332—333.

¹⁸⁵ Zob. ANS 1961 nr 2 s. 7; 1963 nr 5 s. 6.

¹⁸⁶ Ks. Barbaro wydrukował do 21 czerwca 1975 r. 33.766 stron; ks. Del Col łącznie 21 300 stron. Spis publikacji dwu autorów tworzy wolumen o 120 stronach.

¹⁸⁷ Zob. AMS 1950 nr 10 s. 4; 1952 nr 5 s. 46; 1955 nr 4; s. 29; ANS 1963 nr 11 s. 16; 1965 nr 2 s. 3; 1965 nr 8 s. 7.

¹⁸⁸ *Shutoku Bunko* (ascetyka): 24 woluminy; *Karmel Bunko* (Karmel): 13 woluminów; *Radę dla chłopców i dziewcząt*: 10 woluminów.

¹⁸⁹ 45 woluminów.

Geografia i meteorologia

Mówiliśmy o ks. Bosko: „znawca geografii”, wspomnieliśmy o pionierskiej pracy pierwszych misjonarzy polegającej na eksploracji terenów nieznanych, na przekształcaniu terenów zamieszkałych przez Indian i na służbie meteorologicznej. Praktycznie owe trzy typy pracy syntetyzują wkład misji salezjańskich do badań geograficznych; wkład ten dotyczy całego zespołu terytoriów tak obszernego, jak obszerny jest świat: wystarczy przejrzeć stronicę *Atlasu Salezjańskiego*¹⁹⁰.

Nie będziemy tu powtarzać nazwisk cytowanych dotychczas przy etnografii czy lingwistyce. Niektórzy autorzy, jak ks. Colbacchini, byli badaczami ras; prawie wszyscy w taki czy inny sposób wnieśli coś do geografii, przekazując wiadomości etnograficzne, kreśląc mapy nowych okolic lub zbierając jedynie dla słowników nazwy miejscowości, gór i rzek. Spośród tych wielu badaczy pragniemy wymienić jedno tylko nazwisko: ks. Vitor Hugo, członka Instytutu Historii i Geografii w São Paulo, który w swoich dwu tomach o *Desbravadores*¹⁹¹ jako pierwszy opracował dokładną i szczegółową geografiją Rio Madeira (Amazonia)¹⁹².

Pionierskie penetracje wszczęte wraz z pierwszym misjonarzem, kard. Giovanni Cagliero, jeszcze się nie zakończyły. Jest to praca mało widoczna, lecz wykorzystywana przez naukowców i rządy państw zainteresowanych; często prowadzi ona do odkryć nieznanych jeszcze rzek, jezior, wódospadów itd.¹⁹³ Pragnę zacytować jeden z ostatnich przykładów. Ks. Antonio Gois, zmarły w 1975 r., żył na pograniczu między Brazylią i Wenezuelą (północne Rio Negro) wśród szczepu odkrytego przed 4—5 laty; utrzymywał przyjazne kontakty z ekipą wenezuelską, która miała wyz-

¹⁹⁰ Pierwsze wydanie *Atlante delle Missioni Salesiane* zostało opublikowane już w 1926 r. (Torino. SEI) z okazji 50 rocznicy misji salezjańskich. W latach 1956, 1958, 1964 ukazały się trzy kolejne wydania nowego, wspaniałego *Atlasu Salezjańskiego*, który stanowił aneks do publikacji *Don Bosco nel Mondo* (Torino. LDC). Mapy poszczególnych misji salezjańskich zostały uzupełnione w 1976 r. w niewielkiej publikacji ks. E. Valentini: *Le missioni salesiane d'oggi*. Roma. LAS 1976. Dane statystyczne dotyczące misji salezjańskich (krótkie omówienie historyczne, powierzchnia, mieszkańcy, katolicy i niekatolicy, misje stałe i nie, salezianie i salezjanki, kler miejscowy i nie, siostry zakonne (tubyłcze i nie), zakony i laicy, katechiści, seminarzyści, kościoły i kaplice, szpitale i ośrodki charytatywne itd.), sięgające do r. 1975, można znaleźć zarówno w cytowanym dziele ks. Valentini, jak też w dziele wydanym z okazji stulecia misji salezjańskich: *Missioni Don Bosco Anno Cento*. Roma-Pisana. Editrice SDB 1975 ss. 240 (opublikowane w 6 językach).

¹⁹¹ Amazonas 1959 ss. XL + 294; XXXI + 461.

¹⁹² Zob. ANS 1959 nr 5 s. 79.

¹⁹³ Np. odkrycie przez ks. Colbacchini wielkiego wódospadu na Rio das Mortes (Brazylia). Zob. BS 37:1913 s. 112—118.

naczyć granice między dwoma państwami i często korygował oficjalne mapy i plany, zmieniające odległości do 50 i więcej kilometrów¹⁹⁴.

Jako pierwszego badacza i odkrywcę przypomnijmy mons. Giuseppe Fagnano (ur. w Roschetta Tanaro, Aleksandria, 1844, zm. w Santiago de Chile 1916)¹⁹⁵. Przybył do Argentyny w 1875 r., w 1879 znalazł się w Patagonii północnej. Osiadł w Carmen de Patagonas, gdzie założył stację klimatologiczną, powierzając ją klerykowi Alessandro Stefanelli, którego do tej pracy przygotował jeszcze ks. Bosko w szkole słynnego barnabity Francesco Denza w Moncalieri; z Carmen czynił wyprawy konne, badając Rio Negro; w 1882 był towarzyszem generała Villegas w wyprawie w Andy; otrzymawszy w 1887 r. nominację na prefekta apostolskiego południowej Patagonii, tj. Ziemi Ognistej, przeniósł się do Punta Arenas, gdzie założył inną stację meteorologiczną i skąd, na szkunerze „Maria Ausiliatrice”, nawiązał stały kontakt z wyspą Dawson, „perłą Atlantyku”, by przewozić tam ocalałych ze zniszczenia Indian Onas, Yaganes, Alacaluffi i Hauss. Jego imieniem w 1892 r. nazwano jezioro odkryte w Ziemi Ognistej na pograniczu między Chile i Argentyną.

Ale życie mons. Fagnano jest tylko przykładem wielu innych „pożeraczy kilometrów”, jak: w Patagonii ks. Domenico Milanese¹⁹⁶ i ks. Luigi Pedemonte (ur. w Buenos Aires 1876, zm. w Bernal 1962)¹⁹⁷, który został mianowany w 1915 r. członkiem czynnym Instytutu Geograficznego w Argentynie za zasługi włożone w badanie i opisy kraju oraz za odczyty¹⁹⁸ (pozostawił po sobie wiele niewydanych materiałów)¹⁹⁹; w Mato Grosso mons. Giovanni Battista Couturon²⁰⁰ i ks. Ippolito Chavelon, który na południu okręgu przemierzył ponad 400 000 km²⁰¹; w Ekwadorze Wschodnim koadiutora Giacinto Pancheri²⁰², współzałożyciela, z González Suárez i Jijón Coamaño, Akademii Historii i Geografii w Quito, czy ks. Albino Del Curto²⁰³, założyciela Méndez (1916), stolicy regionu, i budowniczego drogi El Pan, łączącej Amazonię z Pacyfikiem²⁰⁴. Oto je-

¹⁹⁴ Zob. ANS 1976 nr 4 s. 1.

¹⁹⁵ Zob. R. Entraigas: *Monseñor Fagnano. El hombre, el misionero, el pionero*, Buenos Aires. SEI 1954; tenże: *Fagnano Giuseppe*. W: *Profili*, jw. s. 12—19; BS 40:1916 s. 328—330.

¹⁹⁶ Zob. wyżej s. 291.

¹⁹⁷ S. Entraigas: *Don Bosco en América. Boceto biográfico del Padre Luis J. Pedemonte*. Buenos Aires 1963; tenże: *Pedemonte Luigi*. W: *Profili*, jw. s. 258—262.

¹⁹⁸ Zob. BS 30:1915 s. 344.

¹⁹⁹ Por. „Bollettino CSSMS” nr 5 s. 7—8; 10; 27.

²⁰⁰ Por. ANS 1963 nr 6 s. 14—15. Zob. wyżej s. 295.

²⁰¹ ANS 1965 nr 2 s. 4.

²⁰² Zob. wyżej przypis 88.

²⁰³ Tamże.

²⁰⁴ ANS 1962 nr 2 s. 7.

dynie nieliczne z długiego szeregu nazwisk misjonarzy, śladem pracy których są dokumentacje zostawione w muzeach²⁰⁵ i których działalność wchodzi pod powłokę do opracowań historycznych²⁰⁶. Wypada także wspomnieć dziedzinę kartografii²⁰⁷. Znamy bliżej niewiele postaci, jak np. ks. Angel Cerri²⁰⁸, autora obszernego zbioru rysunków i map nie wydanych z prałatury w Porto Velho i Humaitá (Brazylia)²⁰⁹, czy ks. José Schneidera, który wyznaczył sieć rzek w Rio Içana i Cauaboris (Rio Negro, Brazylia)²¹⁰.

Badaczem i geografem w pełnym tego słowa znaczeniu był ks. Alberto Maria de Agostini (ur. w Pollone, Vercelli, 1883, zm. w Turynie 1960)²¹¹. W 1909 r. wyruszył jako misjonarz do Punta Arenas — prawdopodobnie za poradą swego brata Jana, który był sławnym kartografem i przygotowywał właśnie wówczas dokumentacje o Ameryce Południowej. Mons. Fagnano rozpoznał szybko jego talent i jego (rodzinna!) pasję do studiów geograficznych. Już podczas pierwszych letnich wakacji w 1910 r. zlecił mu pewne zadania badawcze terenów Ameryki; te wstępne badania pozwoliły przygotować dalszy plan studiów²¹², któremu poświęcił 30 lat swego misjonarskiego życia i 50 lat pracy. Po zakończeniu pierwszego etapu badań (1910—1920)²¹³ podjął się w drugim okresie (1920—1946) eksploracji różnych pasm i łańcuchów górskich między 47 i 52 równoleżnikami, na podstawie których opracował pierwszy schemat orograficz-

²⁰⁵ Zob. wyżej, paragraf: muzea misyjne, s. 333—336.

²⁰⁶ Zob. wyżej s. 323—324.

²⁰⁷ Zob. wyżej przypis 190.

²⁰⁸ Zob. wyżej s. 297.

²⁰⁹ Por. ANS 1963 nr 9 s. 12—14.

²¹⁰ *Cartas fluviais do Rio Içana e Rio Cauaboris com colocação das aldeias indígenas* (b.m.r.w.).

²¹¹ Zob. ANS 1961 nr 1 s. 3,17—19; 1961 nr 8 s. 2. Por. również D. Gribaudi: *In memoria di Don A.M. de Agostini esploratore e geografo*. „Bollettino della Società Geografica Italiana”. Roma 1961 s. 305 n; M. Bongiovanni: *De Agostini Alberto*. W: Valentini, Rodino: *Dizionario biografico dei Salesiani*, jw.; P. Scotti: *Un prete esploratore: Alberto Maria de Agostini*. W: *Miscellanea di geografia storica e di storia della geografia. Nel primo centenario della nascita di Paolo Revelli*. Genova 1971 s. 161 n; E. Valentini: *De Agostini Alberto*. W: *Profili*, jw. s. 376—379. O ile jestem dobrze poinformowany, na jego temat napisano co najmniej 3 prace doktorskie, z których 2 są mi znane: jedna pisana na Uniwersytecie w Aquila przez Lino Cotelessa Bonanni pod kierunkiem prof. Imbrighi, druga pisana w Rzymie przez siostrę salezjanek Mariannę Denaro.

²¹² Dokumentował swoje spostrzeżenia posługując się piórem i kamerą fotograficzną, jak świadczą o tym ciekawe dokumentacje filmowe. Por. ANS 1961 nr 1 s. 3,17—19; 1961 nr 8 s. 2.

²¹³ Z tego okresu pochodzą pierwsze ekspedycje w głąb łańcuchów górskich z młodym G. B. de Gasperi i z przewodnikami Abele i Agostino Pession z Valtournanche, a potem z przewodnikami Guglielminetti i Piana z Valsesia. W 1916—17 przebadał długi odcinek Kordyliarów Patagońskich.

ny; jemu to zawdzięczamy większą część odkryć w rejonach między tymi równoleżnikami, szczególnie w regionach lodowców na południe od 49° szerokości geograficznej, gdzie też pozostała jego nomenklatura — od jeziora San Martín aż do południowych krańców jeziora Argentyńskiego²¹⁴ — wśród takich nazw gór, jak: Milanesio, Vespignani, Pio IX, Cagliero, Moreno, Marconi, płaskowyż Italia oraz szczytów: Torino, Roma, Don Bosco. Ostatni okres swej działalności (od 1946) poświęcił odkryciom i badaniom naukowym podziemnych bogactw terenów magellańskich; były to studia, niestety nieukończone, mające za zadanie przyczynić się w zdecydowanym stopniu do rozwoju cywilizacji lokalnej, którą już ks. Bosko przewidział jako zasobną w przemysł i ropę naftową²¹⁵; to pionierskie dzieło zostało dzisiaj zastąpione nowoczesnymi środkami badań i wykorzystywania złożów. Ks. de Agostini dokonał jeszcze w późnym wieku dwu znanych ekspedycji: w 1955—56 poprowadził wyprawę naukową celem zdobycia i zbadania Monte Sarmiento²¹⁶, zaś w roku następnym, mając 74 lat, kierował wyprawą na masyw del Payne²¹⁷. Nie był on tylko alpinistą i poszukiwaczem, ale — co warto podkreślić — prawdziwym geografem i naukowcem (uznawano go jako kompetentnego w geomorfologii i w glaciologii), jak wskazują na to liczne odznaczenia i nagrody międzynarodowe²¹⁸, a jeszcze bardziej ogłoszone publikacje (20 pozycji książkowych i ponad 70 artykułów)²¹⁹. Przypomnę jedynie najbardziej

²¹⁴ W ekspedycji 1930—31 w góry otaczające jezioro Argentyńskie towarzyszyli mu: geolog Egidio Fenoglio i przewodnicy Evaristo Croux i Leone Bron. Zob. BS 55:1931 s. 154.

²¹⁵ Zob. wyżej s. 285.

²¹⁶ Dokumentację tej ekspedycji opublikował w książce: *Sfingi di ghiaccio*. Torino 1958 ss. 253; wyd. hiszp.: *Esfinges de hielo*. Tamże 1959. Towarzyszył mu młody geograf Giuseppe Morandini, zmarły przedwcześnie podczas II wojny światowej.

²¹⁷ Ekspedycja Monzino. W 1938 r. na lekkim dwupłatowcu zlustrował z góry Balmaceda i Payne.

²¹⁸ Był członkiem korespondentem następujących Stowarzyszeń: Reale Società Geografica Italiana, Reale Accademia delle Scienze w Turynie, American Geographical Society w Nowym Jorku, Società Chilena de Historia y Geografía w Santiago, Società Scientifica de Chile; ponadto był członkiem honorowym Club Andino de Bariloche (Argentyna) oraz Club Andino Chileno stowarzyszonego z Club Alpino Italiano i Giovane Montagna. Otrzymał międzynarodową nagrodę Premio Bressa (1925—1928) od Reale Accademia delle Scienze w Turynie i pierwszą nagrodę ze złotym medalem od króla Włoch na włoskiej wystawie krajobrazów (Mediolan 1927). Wreszcie za swoje ostatnie osiągnięcia, a mianowicie za eksplorację gór Sarmiento i Italia w Ziemi Ognistej (1956), został odznaczony najwyższym odznaczeniem chilijskim General Bernardo O'Higgins.

²¹⁹ Zob. bibliografię cytowaną w przypisie 211 oraz Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *De Agostini*.

znane: *Moje podróże w Ziemi Ognistej*²²⁰, tłumaczone na niemiecki²²¹, węgierski²²² i hiszpański²²³; *Trzydzieści lat w Ziemi Ognistej*²²⁴, tłumaczone na hiszpański²²⁵; *Andes Patagónicas*²²⁶, tłumaczone później na włoski²²⁷; *Lodowe sfinksy*²²⁸. Znane są również jego publikacje fotograficzne²²⁹ oraz filmy dokumentarne²³⁰.

W Ameryce Łacińskiej znajduje się około 30 prowadzonych przez salezjanów stacji meteorologicznych. Pierwszą otwarto w Villa Colón (Urugwaj) 7 października 1882. Kiedy ks. Luigi Lasagna²³¹ wrócił z Urugwaju do Włoch, by poddać się zabiegowi chirurgicznemu, spotkał tutaj słynnego barnabite Francesco Denza, który kierował Laboratorium Meteorologicznym w Real Collegio „Carlo Alberto” w Moncalieri (Turyn); powstał wówczas projekt założenia podobnej stacji w Villa Colón oraz program innych laboratoriów w Patagonii. Na trzecim Międzynarodowym Kongresie Geograficznym w Wenecji (1881) projekt przedstawiony przez F. Denza został zaaprobowany²³², a gdy go przedłożono ks. Bosko, został przez niego przychylnie przyjęty. Tak więc 15 stycznia 1882 ks. Lasagna wyruszył z Turynu wioząc ze sobą skrzynię przyrządów, które miały służyć do założenia nowego Laboratorium²³³. Nieco później przybył także kierownik nowej placówki, młody kleryk Domenico Albanello²³⁴, przy-

²²⁰ Torino. Cartografia Fratelli De Agostini 1924 ss. 296. Por. recenzje tegoż w „Civiltà Cattolica” (3 V 1925); Cosimo Bertacchi w „Minerva” (1 V 1924); Pietro Landini w „Bollettino della Reale Società Geografica Italiana” 1924 nr 11—12.

²²¹ *Zehn Jahre in Feuerland*. Leipzig. Brockhaus 1924.

²²² *Tiz Esztendos Tuzföldör*. Budapest. Lampel 1925.

²²³ *Mis viajes a la Tierra del Fuego*. Buenos Aires 1941.

²²⁴ Torino. SEI 1955 ss. VIII + 341.

²²⁵ *Treinta años en la Tierra del Fuego*. Buenos Aires. Penser 1955.

²²⁶ *Viajes de exploración a la Cordillera patagónica austral*. Buenos Aires. Tipografía Salesiana 1941 ss. 445.

²²⁷ *Ande Patagoniche. Viaggi di esplorazione alla Cordigliera patagonica australe*. Milano. Società Grafica G. de Agostini 1949 ss. 380.

²²⁸ Zob. przypis 216.

²²⁹ Zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło De Agostini. Już w 1921 w Punta Arenas i w 1923 w Buenos Aires została przez niego zorganizowana wystawa fotograficzna. Por. BS 45:1921 s. 182—183; 47:1923 s. 276.

²³⁰ W oparciu o materiał zebrany przez ks. de Agostini w latach 1910—1960 M. Bongiovanni i U. Rosella zrealizowali w 1969 r. ciekawy film dokumentarny o górach i fiordach Archipelagu Ziemi Ognistej pt.: *Trent'anni in Patagonia*.

²³¹ Zob. P. Albera: *Mons. Luigi Lasagna*. S. Benigno Canavese. Scuola Tipografica Salesiana 1900; J. Belza: *Lasagna el obispo misionero*. Buenos Aires 1969; tenże: *Lasagna Luigi*. W: *Profili*, jw. s. 30—34.

²³² Por. „Bollettino Mensile dell'Associazione italiana di Meteorologia” 1881. Seria II nr 1—2.

²³³ Zob. BS 88:1964 s. 374.

²³⁴ W 1884 r. przedstawił sprawozdanie z badań na Wystawie Narodowej w Turynie i otrzymał za nie srebrny medal.

gotowany do tej funkcji, wspólnie z klerykiem Alessandro Stefenelli, przez samego F. Denza. Laboratorium z Villa Colón²³⁵ było pierwszym ogniwem długiego łańcucha. Kilka lat potem powstały następne w Argentynie, Urugwaju i Chile: w S. Nicolas de las Arroyos, Paysandú, Carmen de Patagones (założone przez mons. Fagnano, a kierowane później przez ks. Stefenelli²³⁶ i ks. Carbajal), Buenos Aires — La Boca (pierwszym jego dyrektorem był, w 1884 r., dynamiczny ks. Stefano Bourlot)²³⁷, Buenos Aires — Almagro, Bernal²³⁸, Bahía Blanca, Rio Grande, Punta Arenas, Fortín Mercedes (stacja klimatologiczna I klasy od początku istnienia, założona przez ks. Pietro Bonacina²³⁹ w 1898 r.), Buenos Aires — Pio IX (otwarta w 1896 r. i poświęcona mons. Luigi Lasagna; kierował nią ks. Angel Del Carria, później ks. Carbajal). Ojciec Denza otrzymywał meldunki z tych obserwatoriów²⁴⁰ i przysyłał je oficjalnie do „Międzynarodowego Biuletynu Polarnego” w Petersburgu i do „Biuletynu Towarzystwa Geograficznego Włoskiego”²⁴¹.

Najważniejszą z wyżej wymienionych placówek jest Salezjańska Stacja Meteorologiczna „Giuseppe Fagnano” w Punta Arenas, Chile²⁴². Zawdzięcza ona swoją szczególną rolę korzystnemu położeniu geograficznemu. Została założona w 1887 r. jako obserwatorium I klasy, w rok później posiadała już jeden z najlepszych zestawów przyrządów, przysłanych

²³⁵ W kwietniu 1896 ks. Luigi Morandi, dyrektor Laboratorium, uczestniczył jako jedyny kapłan — w pierwszym międzynarodowym Kongresie Naukowym Ameryki Łacińskiej w Buenos Aires i przedstawił tam 4 prace, które wysoko oceniono: o klimacie w Montevideo, modyfikacje dotyczące użytku termometru przeznaczanego do studiów klimatologicznych i fitologicznych, szybkość dźwięku w powietrzu przy różnych temperaturach i roczną okresowość niektórych deszczów. Został również wybrany na członka komisji organizacyjnej drugiego Kongresu, który odbył się w Montevideo w 1901 r. Por. BS 22:1898 s. 213.

²³⁶ Zob. P. Paesa: *Un pionero del Rio Negro: Padre Stefenelli*. Rosario 1964; tenże: *Stefenelli Alessandro*. W: *Profili*, jw. s. 102—105.

²³⁷ Zob. J. Belza: *En la boca del Riachuelo. Síntesis biográfica del sac. salesiano Don Esteban Bourlot*. Buenos Aires 1958; tenże: *Bourlot Stefano*. W: *Profili*, jw. s. 24—26.

²³⁸ Zob. J. C. Valla: *Bernal y los Salesianos*. S. Isidro 1971 ss. 235.

²³⁹ Por. R. Entraigas: *El angel del Colorado*. Buenos Aires 1958; tenże: *Del Carria Angel*. W: *Profili*, jw. s. 105—109.

²⁴⁰ Zob. BS 8:1884 s. 63.

²⁴¹ W tymże samym czasie, pod wpływem propagandy sekciarskiej chciano zamknąć w Urugwaju instytuty zakonne. Ks. Bosko, poinformowany o tym, wysłał kopię dyplomu, jaki uzyskał kl. Albanello w 1884 r. (zob. wyżej przypis 234), i list ministra Mancini; władze Urugwaju potraktowały w następstwie tego i Obserwatorium i Kolegium w Montevideo jako instytuty włoskie, pozostawiając je w spokoju.

²⁴² Por. D. Cerrato: *Osservatorio meteorologico salesiano di Punta Arenas-Chili*. Punta Arenas. Scuola Tipografica Salesiana 1924 s. 5—13.

z Laboratorium w Moncalieri, z którym była w stałym kontakcie poprzez przekazywanie rezultatów pomiarowych. Kierowali nią kolejno: mons. Fagnano, wspomagany przez ks. Antonio Ferrero (1887—89), kl. Fortunato Griffa (1890—95), ks. Pietro Marabini (1895—1909), ks. Giuseppe Re (1909—33). Ks. Marabini²⁴³ ubogacił obserwatorium o nowe i dokładniejsze przyrządy, rozpoczął publikację rezultatów pomiarowych w periodyku „Boletín Meteorológico del Observatorio Salesiano „Mons. Fagnano” (Punta Arenas 1898 n.), zlecając jego kierownictwo ks. Re oraz opublikował w „Anales de la Universidad” (Santiago 1905) *Wyniki obserwacji meteorologicznych za 15 lat (1888—1902) stacji klimatologicznej w Punta Arenas*²⁴⁴. Także ks. Re zaopatrzył powtórnie obserwatorium w nowsze i doskonalsze przyrządy oraz od 1913 r. zaczął publikację w „Boletín” wszystkich obserwacji trzydniowych; przygotował również obserwatorium do przekazywania meldunków dla lotnictwa, jak to wynika z jego publikacji *Para la navegación aérea de Magellanes. Estudio del Observatorio Meteorológico Salesiano* (1929). Tak więc laboratorium ulepszało z biegiem czasu i swoje przyrządy i uzyskane rezultaty. W 1946 r. stworzono tam również stację sejsmologiczną²⁴⁵. Inne stacje klimatologiczne — z wyjątkiem Ayagualo w El Salvador²⁴⁶, Méndez i Gualaquiza w Ekwadorze²⁴⁷, które funkcjonują również jako niewielkie obserwatoria astronomiczne — znajdują się wszystkie w Brazylii. 17 grudnia 1900 r., kiedy to Brazylia posiadała tylko dwa obserwatoria: w Rio de Janeiro i w Porto Alegre, zostały założone dwie salezjańskie stacje meteorologiczne w Cuiabá, w prowincji Mato Grosso. Po nich założono, począwszy od 1907 r., 17 innych stanowisk: w tejże samej prowincji Mato Grosso w Campo Grande, Corumbá, Coxipó da Ponte, Sangradouro, Meruri, Caceres, Alto Araguaya, Ponta Porán; w prowincji Rio Negro laboratoria w Porto Velho i Humaitá nad Rio Madeira, w Manaus, Barcelos, Tapuruquara i Uaupés nad Rio Negro, w Paricachoeira nad Tiquié oraz w Taraquá i Jauareté nad Uaupés²⁴⁸.

Cuiabá leży w centrum geograficznym Ameryki Łacińskiej: na 56°05'54" długości geograf. zach. i 15°35'48" szerokości geograf. południowej. Stacja meteorologiczna „Don Bosco” w Cuiabá²⁴⁹ została założona

²⁴³ Zob. G. Pech: *Marabini Pietro*. W: *Profili*, jw. s. 175—176.

²⁴⁴ Zob. BS 29:1905 s. 312.

²⁴⁵ Zob. BS 71:1941 s. 224.

²⁴⁶ Zainaugurowany 17 lipca 1928. Por. BS 53:1929 s. 28. Od 1971 zakład salezjański służy jako Dom Rekollekcyjny i jest prowadzony przez siostry salezjanki.

²⁴⁷ Założone przez koadiutora Giacinto Pancheri. Por. AMS 1950 nr 10 s. 3; ANS 1960 nr 8 s. 14.

²⁴⁸ Zob. BS 88:1964 s. 376.

²⁴⁹ Por. BS 76:1952 s. 430; 88:1964 s. 374—376; AMS 1952 nr 11 s. 111; ANS 1960 nr 6 s. 5.

przez ks. Elvezio Gomez de Oliveira (ur. w Anchieta 1876, zm. w Mariana 1960), wówczas dyrektora kolegium wychowawczego w São Gonçalo, później pierwszego dyrektora zakładu w Mariana i następnie biskupa tegoż miasta²⁵⁰. Jego zasłużonym współpracownikiem był koadiutor Silvio Milanese (ur. w Turynie 1861, zm. w Cuiabá 1932), który w 1912 r. opublikował szczegółowe opracowanie zjawisk klimatycznych w Cuiabá — owoc dziesięcioletnich badań (1901—10)²⁵¹, oraz założył nowe stowiska meteorologiczne w Mato Grosso i w Rio Negro. Ponadto czasopismo „Matto Grosso”²⁵² zaczęło w 1903 r. publikować regularnie na ostatnich stronicach dane uzyskane w obserwatorium. Doprowadziło to w 1912 r. Narodową Służbę Meteorologiczną w Brazylii do włączenia Stacji Meteorologicznej „Don Bosco” do sieci tejże służby, a następnie w 1918 r. do podniesienia obserwatorium do rangi II kategorii, w 1921 r. — do rangi I klasy specjalnej, a w 1923 — do rangi siedziby ósmego dystryktu meteorologicznego; od 1923 r. obserwatorium posiada również służbę aerologiczną. „Dyrektorem” obserwatorium był przez długie lata ks. Riccardo Remetter (ur. w Hösbach, Niemcy, 1890, zm. w Cuiabá 1965)²⁵³, który rozpoczął tę pracę w 1914 r., w kilka miesięcy po swoim przybyciu do Brazylii (1913), i pozostał na jego służbie ponad 50 lat. Obecnie trud prowadzenia spoczywa w rękach koadiutora Jorge Bomble²⁵⁴, który opracował jego krótką historię i opublikował w jednym z artykułów obserwacji meteorologiczne z okresu 50 lat²⁵⁵.

Nauki przyrodnicze i medyczne²⁵⁶

Ks. Bosko był nie tylko budowniczym kościołów i założycielem oratoriów świątecznych, lecz także założycielem różnego rodzaju szkół: zawodowych i rolniczych, gimnazjów i liceów; w późniejszym okresie zakładał również Instytuty Techniczne. Szkoły o charakterze technicznym wymagały naturalnie personelu odpowiednio kwalifikowanego, podobnie zresztą gimnazja i licea: także i tam trzeba było przygotowanych profesorów matematyki czy przyrody. Oczywiście, formowanie specjalistów nie było zadaniem Zgromadzenia Salezjańskiego, lecz, kiedy nadarzała się okazja, ci ludzie, przygotowani technicznie i naukowo, angażowali się

²⁵⁰ Zob. G. Borra: *De Oliveira G. Elvezio*. W: *Profili*, jw. s. 33—315.

²⁵¹ *Ephemerides Meteorologicas da Cidade Cuyabá*. Rio de Janeiro. Officinas Graphicas do „Jornal do Brasil” 1912 ss. 107.

²⁵² Zob. wyżej s. 295.

²⁵³ Zob. ANS 1962 nr 8 s. 7.

²⁵⁴ AMS 1952 nr 11 s. 111.

²⁵⁵ *A colaboração dos Missionários Salesianos ao serviço meteorológico do Brasil*. W: *Missioni Salesiane 1875—1975*, jw. s. 229—241.

²⁵⁶ Por. P. Scotti, R. Bosco: *Missioni Salesiane: contributi naturalistici e sanitari*. W: *Missioni Salesiane 1875—1975*, jw. s. 223—228.

do poważnych badań naukowych, szczególnie na terenach misyjnych, gdzie wszystko było nowe i gdzie wszystko lub prawie wszystko należało odkrywać. Ponadto, w niejednym wypadku, misjonarze udzielali często schronienia badaczom czy misjom naukowym, wspomagając ich w różny sposób.

Podczas jednej z pierwszych wypraw (1913) ks. de Agostini i towarzyszący mu młody G.B. de Gasperi²⁵⁷ zebrali 42 gatunki porostów, które potem zostały opracowane przez Marię Cengia Sambo w 1926 r.²⁵⁸ Ta sama autorka opublikowała w roku następnym monografię²⁵⁹ dotyczącą 130 form botanicznych porostów (w tym 93 były nowe dla katalogów porostów znanych dotychczas w Ziemi Ognistej, a 23 w ogóle nieznanie współczesnej nauce), jakie zebrali Angelo Benove i ks. Antonio Tonelli. W latach 1909—16 tenże Benove zebrał dla Muzeum Regionalnego „Borgatello” cenną kolekcję wodorostów, dedykowaną Paolo Albera²⁶⁰, i zielnik dedykowany mons. Fagnano, równie cenny, sklasyfikowany najpierw przez ks. Tonelli, a następnie przez słynnego botanika argentyńskiego Cristóbal M. Hicken²⁶¹. Ks. Manuel Molina opublikował w stulecie misji bogate dzieło naukowe o florze z okresu prekarbońskiego w pokładach Rio Turbio (Santa Cruz, Argentyna)²⁶², które z pewnością wzbudzi szerokie zainteresowanie wśród uczonych całego świata.

W pierwszym dziesięcioleciu XX w. ks. Michele Allioni (1880—1912) dokonał w Ekwadorze Wschodnim zbioru paprotników, widłaków, wodorostów i mchów, które potem zostały odesłane do Muzeum Instytutu Salezjańskiego w Turynie-Valsalice²⁶³. W 1923 r. władze Zgromadzenia wysłały tam przyrodnika ks. Carlo Crespi (ur. w Legnano 1891)²⁶⁴ z poleceniem, by zebrał materiał (rośliny, zwierzęta, przedmioty) dla Wystawy Watykańskiej, urządzanej w 1915 r.; przywiózł on 600 odmian chrząszczy (niektóre z nich, dotychczas nieznanie, otrzymały nazwę *Crespiani*), 60 klatek z ptakami, mchy i paprotniki, zdjęcia pejzażów i folkloru kivaró. 200 gatunków paproci dostarczonych przez niego do

²⁵⁷ Zob. wyżej przypis 213.

²⁵⁸ *Licheni della Terra del Fuoco raccolti da G.B. de Gasperi nel 1913*. „Bollettino della Societa Botanica Italiana” (kwiecień 1926).

²⁵⁹ *I licheni della Terra del Fuoco raccolti dai Missionari Salesiani*. Torino. SEI 1927.

²⁶⁰ Drugi Przełożony Wyższy salezjanów po ks. Bosko.

²⁶¹ Zob. A. Aguilera: *Noticias historicas del Museo Regional „Mayorino Borgatello”*. Punta Arenas. Colegio „San José” 1920 ss. 17.

²⁶² *Flora precarbonifera del Yacimiento Rio Turbio*. W: *Missioni Salesiane 1875—1975* jw. s. 243 n.

²⁶³ Także dr Enrico Festa przemierzył w tym samym czasie terytorium naszej misji zbierając rośliny i owady; opublikował potem rezultaty swojej podróży w: *Diario di un naturalista*. Torino. Utet 1909.

²⁶⁴ Zob. ANS 1960 nr 4 s. 21; 1965 nr 8 s. 5—6.

Włoch (Instytut Salezjański, Turyn-Valsalice) zostało przestudiowanych, razem ze zbiorem Allioni, przez ks. Roberto Bosco, który przygotował z nich pracę doktorską, obronioną na Wydziale Nauk Przyrodniczych przy Uniwersytecie Turyńskim i opublikowaną w 1938 r.²⁶⁵ Nowe gatunki i odmiany zasygnalizowane przez niego zostały włączone oficjalnie do Ogólnego Katalogu Paproci i nazwane od nazwiska ich odkrywcy Allioni i Crespiano. Nadto w Ekwadorze Wschodnim otwarto w 1961 r. na stacji misyjnej w Bomboiza „Ogród botaniczny im. biskupa Pintado” (jedyne ogród botaniczny Ekwadoru, który zasłużył na tego rodzaju nazwę), wyspecjalizowany w zbiorach orchidei i rododendronów²⁶⁶; pieczę nad nim sprawuje ks. Angelo Andretta.

W Peru salezjanin czechosłowacki ks. Jaroslav Soukup, od 50 lat przebywający w Limie, gdzie jest profesorem botaniki na Wydziale Farmacji tamtejszego Uniwersytetu, kieruje wydawnictwem dwumiesięcznika „Biota”, prenumerowanego w 42 krajach; publikuje tam swoje wyniki badań nad florą i fauną Peru: 9 nowych odmian drzew i 5 nowych odmian owadów zostały nazwane od jego imienia²⁶⁷.

Do Japonii w 1926 r. wyjechał na misję ks. Vincenzo Cimatti (ur. w Faenza-Urbeco 1879, zm. w Tokio 1965)²⁶⁸, mianowany w 1935 r. prefektem apostolskim Myazaki i Oita. Zebrał on w latach 1926—41 i opisał kolekcję roślin i zwierząt z prowincji Myazaki²⁶⁹.

Inne zbiory flory i fauny, lądowej czy wodnej, jak też okazy minerałów i skamielin, dokonane i poklasyfikowane przez salezjanów, najczęściej nieznanymi²⁷⁰, można oglądać i podziwiać w salezjańskich muzeach misyjnych, np. w Punta Arenas (Chile), Campo Grande (Brazylia), Fortín Mercedes (Argentyna), Turynie-Valsalice (Włochy) itd.

²⁶⁵ *Contributo alla conoscenza delle felci dell'Equatore Orientale*. W: „Nuovo Giornale Botanico Italiano” NS vol. 45. Firenze 1938 s. 131—156.

²⁶⁶ Zob. ANS 1961 nr 12 s. 7—8.

²⁶⁷ ANS 1957 nr 7 s. 7.

²⁶⁸ Zob. A. Crevacore: *Don Vincenzo Cimatti*. Torino 1972 ss. 698 (powiel.); A. l'Arco: *Don Cimatti*. Torino. LDC 1974; tenże: *Cimatti Vincenzo*. W: *Profili*, jw. s. 515—519.

²⁶⁹ *Miyazakiensis provinciae plantarum collectio ab anno 1926 usque ad annum 1936*. Tokyo. Salesian Professional School 1936 ss. 41; *Miyazakiensis provinciae animalium et vegetaliū index ab anno 1926 ad annum 1941*. Tokyo. Salesian Professional School 1941 ss. 39. Mons. Cimatti był jednym z redaktorów pisma „Rivista di Agricoltura”, założonego w 1907 r. przez koad. Accatino, i współpracował z tym czasopismem aż do 1924 r., kiedy to opublikował swoje *Lezioni di agraria*. Podczas podróży po Japonii zebrał wiele okazów botanicznych dla Muzeum Instytutu Salezjańskiego w Turynie-Valsalice; zajmował się zbiorami aż do ostatnich lat swojego długiego życia, wzbogacając w ten sposób gabinety wielkich szkół, założonych przez niego i przez innych salezjanów w Japonii.

²⁷⁰ Specjalizacje rodzą się często z osobistych hobby poszczególnych misjonarzy,

Niektórzy wyróżnili się także w dziedzinie rolnictwa. Ks. Pietro Ricaldone, zanim został Przełożonym Generalnym salezjanów, kierował „rolniczą biblioteką salezjańską”, posiadającą 106 woluminów²⁷¹, przeznaczoną przede wszystkim dla misjonarzy; w Parmie zaczął wychodzić od 1917 r. redagowany przez salezjanów „Przegląd Rolniczy”, do którego misjonarze wysyłali swe uwagi i korespondencje. Wielu z nich napisało podręczniki szkolne, cenione i powszechnie używane, jak np. *Agronomía y agricultura* ks. Rosario Polinero²⁷²; *Analisis químico-agricolas* ks. Sebastiano Baretto²⁷³ czy wreszcie *Botánica, Zoología, Anatomía i Mecanografía* cytowanego już wyżej ks. Soukup²⁷⁴. Niektórzy pozakładali doświadczałne kultury rolne, jak ks. Giuseppe Boido, któremu udało się w 1905 r. uzyskać z plantacji ziemniaka²⁷⁵ nadzwyczaj wysokie zbiory w Ushuaia, miejscowości wysuniętej najbardziej na południe w całym świecie, lub ks. Mario Zavattaro (1911—64), który na tychże samych ziemiach magellańskich dokonał udanych zabiegów aklimatyzacji rolniczej gatunków warzyw i pasz pochodzących z Syberii oraz zboża sprowadzonego z Finlandii²⁷⁶. Produkty te, wyhodowane przez Indian Patagońskich, budziły podziw i zachwyty na wystawach argentyńskich i europejskich; wślawiła się szczególnie wystawa rolnicza z 19 lipca 1923 r. w Buenos Aires²⁷⁷.

Ten duch pionierstwa naukowego charakteryzował także liczne szkoły rolnicze zakładane na terytoriach misyjnych: w Argentynie — począwszy od szkoły w Uribellarea, założonej w 1893 r. przez ks. Valentino Cassini

jak to było np. w wypadku ks. Rafael Fuembuena z Colégio Pio IX w Buenos Aires, który otrzymał tytuł „Entomologo dell'Università de la Plata”; podobnie było z koad. Arcangelo Bertolo z Fortín Mercedes: zbierając różne okazy, odkrył w 1956 r. kamień owoidalny jasnego koloru; poddany badaniom przez prof. Malaroda z Turynu w 1962 r. został określony jako bardzo rzadki, a może jedyny w świecie, okaz jaja skamieniałego, który pochodzi sprzed tysięcy, a może milionów lat. Zob. ANS 1962 nr 8 s. 6.

²⁷¹ G. Donna d'Oldenigo: *Don Pietro Ricaldone Sociologo ed Agronomo*. W: „Annali dell'Accademia di Agricoltura di Torino”. T. 94. Torino 1952; F. Rastello: *Don Pietro Ricaldone*. T. 1—2. Roma-Pisana. Editrice SDB 1976.

²⁷² *Guía técnico escrito para los alumnos de la Escuela Agrícola Salesiana*. La Vega. Republica Dominicana (b.r.w.) ss. 280.

²⁷³ *Tierra, mosto, vino, leche. Manual práctico de Laboratorio. Escuela Agrícola „Jackson” Manga-Montevideo*. Montevideo. Escuela Tipográfica-Talleres Don Bosco 1934.

²⁷⁴ Lima. Librería Salesiana (b.r.w.).

²⁷⁵ D. Cerrato: *Osservatorio meteorologico salesiano di Punta Arenas*. Punta Arenas. Scuola Tipografica Salesiana 1924 ss. 23.

²⁷⁶ Podobne doświadczenia udały się także w miejscowości Roca (Patagonia) ks. Stefenelli, wyżej wspomnianemu meteorologowi. Por. P. Paesa: *Stefenelli Alessandro*. W: *Profili*, jw. s. 104.

²⁷⁷ BS 47:1923 s. 276.

(ur. w Varengo, Aleksandria, 1851, zm. w Buenos Aires 1922) i przez koadiutora Pietro Torreo, szkół w Rio Grande (szkoła rolniczo-hodowlana), Luis Beltrán, Stefenelli, Del Valle, S. José, Ferré-La-Trinidad²⁷⁸, aż po Wydział Enologiczny (nauka o winie) w Rodeo del Medio²⁷⁹; w Chile — Szkoła Rolniczo-Hodowlana w Porvenir, gdzie uprawia się tereny najdalej wysunięte na południe Ameryki i gdzie dokonano poważnych eksperymentów aklimatyzacji rolniczej (pasze pochodzenia syberyjskiego, zbiory zboża fińskiego)²⁸⁰; w Ekwadorze — oprócz szkół rolniczych wśród plemion Shuar²⁸¹, Szkoła Rolnicza w „Casa Central de las Misiones”²⁸² i fundacja „Unión agrícola Orientalista” w Gualaquiza²⁸³; w Brazylii — w Rio Negro i Mato Grosso, gdzie nie ma stacji misyjnej, przy której nie byłoby szkoły rolniczej, wymieniamy szczególnie Barcelos, Parí-cachoeira, Santa Isabel, São Gabriel, Taraquá, Campo Grande, Dourados²⁸⁴; podobne typy szkół istnieją w Puerto Ayacucho w Wenezueli, Coronel Oviedo w Paragwaju²⁸⁵, Granada-La-Holanda w Kolumbii i „Centre de Développement rural” w Sambwa w Zairze.

Wypada jeszcze dodać kilka słów na temat wkładu naukowego w dziedzinie medycyny, jakkolwiek trzeba się tu ograniczyć jedynie do kilku przykładów. Nie chcemy mówić o służbie sanitarnej, jaką wykonują misjonarze wśród Indian: o tym informują statystyki, w których podano, rok po roku, liczbę szpitali²⁸⁶, przychodni, personelu i chorych²⁸⁷; nie możemy pominąć milczeniem dzieła opieki nad trędowatymi, założone przez ks. Michele Unia (ur. w Roccaforte, Cuneo, 1849, zm. w Turynie 1895) i przez ks. Luigi Variara (ur. w Viarigi, Asti, 1875, zm. w Cúcuta, Kolumbia, 1923)²⁸⁸ w Kolumbii. Ich dzieło jest kontynuowane i udosko-

²⁷⁸ Nie licząc ostatnich.

²⁷⁹ Zob. ANS 1966 nr 1 s. 4—5; 1967 nr 6 s. 8—9; 1968 nr 2 s. 3.

²⁸⁰ Zob. ANS 1966 nr 7 s. 6—7.

²⁸¹ Zob. AMS 1960 nr 6 s. 6; 1959 nr 3 s. 48.

²⁸² W Cuenca. Zob. AMS 1960 nr 11 s. 5.

²⁸³ Zob. AMS 1952 nr 5 s. 49.

²⁸⁴ Zob. AMS 1950 nr 6 s. 2.

²⁸⁵ Zob. ANS 1963 nr 9 s. 8.

²⁸⁶ Na misjach w Rio Negro (Brazylia) znajduje się np. 8 szpitali. Por. AMS 1952 nr 3 s. 25.

²⁸⁷ E. Valentini: *Le Missioni Salesiane d'oggi*. Roma LAS 1976; *Missioni Don Bosco: Anno cento*. Roma-Pisana. Editrice SDB 1975.

²⁸⁸ Por. Ceria: *Annali della Società Salesiana*, jw. t. 2 s. 141 n; t. 3 s. 389 n; J. Ortega: *La obra salesiana en los lazaretos*. Bogotá 1938; R. Fierro Torres: *Miguel Unia*. Barcelona 1965; tenże: *El Padre Luis Variara*. Madrid 1953; L. Castano: *Un grande cuore, il Servo di Dio Luigi Variara, Fondatore delle Figlie dei Sacri Cuori di Gesù e Maria*. Torino 1964; tenże: *Variara Luigi*. W: *Profili*, jw. s. 204—205; D. Zucchetti: *Unia Michele*. W: *Profili*, jw. s. 156—159.

nalane, stanowiąc wspaniały przykład współpracy miłości i nauki dla zaradzenia nieszczęściom ludzkości.

Materiał dotyczący okresu rozpoczynającego się rokiem 1925 można znaleźć w wyczerpującym opracowaniu S. Battistini: *L'opera sanitaria nelle missioni salesiane* (Torino. SEI 1926). Rok wcześniej ks. Anacleto Ghione opublikował podręcznik medyczny dla misjonarzy pt.: *Manuale di medicina pratica popolare ad uso dei missionari* (tamże 1925). Z okresu późniejszego zacytujmy dla przykładu ekspedycję prof. Biocca z 1963 r.²⁸⁹ i założenie w Mato Grosso (Brazylia) Ośrodka Parazytologii, który współpracuje z „Ośrodkiem Pesquisas de Jauareté”²⁹⁰, oraz stworzenie Wydziału Medycyny i Chirurgii w Bangalore (India, 1963), inspirowane przez arcybiskupa Madrasu, ks. Luigi Mathiasa²⁹¹. Można by jeszcze mówić o innych mniejszych lub większych osiągnięciach, najczęściej anonimowych, przekazanych z kolei tym wszystkim, którzy dzięki kompetencji i znajomości przedmiotu mogli je lepiej wykorzystać i udostępnić; niech nam wolno będzie wspomnieć o jednym, niedawno dokonanym osiągnięciu ks. Luigi Cocco²⁹², któremu udało się uzyskać nowy typ środka znieczulającego, pochodzącego z wyciągu rośliny należącej do gatunku *Strychnos*; jego obserwacje zostały potwierdzone badaniami laboratoryjnymi profesorów Marini-Bettolo, Biocca i Bovet²⁹³. Dzięki temu medycyna uzyskała nowy środek anestetyczny, który pozwala na unieruchomienie płuc bez powodowania zaburzeń pracy serca, szeroko stosowany w medycynie.

Inne osiągnięcia naukowe

Inne osiągnięcia naukowe nie są tak reprezentatywne i tak łatwe do ukazania na przykładzie konkretnych osób i dzieł²⁹⁴. Nie chcielibyśmy jednak zakończyć tego rozdziału bez chociażby krótkiej wzmianki dotyczącej udziału misjonarzy w zakresie historiografii lokalnej i muzykologii.

Z zakresu historiografii lokalnej cytujemy ważniejsze nazwiska sa-

²⁸⁹ Zob. wyżej przypis 80.

²⁹⁰ Zob. wyżej s. 298.

²⁹¹ Por. A. P i a n a z z i: *Ardisci e spera*, jw. s. 178.

²⁹² Zob. wyżej s. 299—300.

²⁹³ Zob. „Notiziario degli Amici dell'Università Salesiana”. Roma 1976. Notatka z 26 V 1976 s. 6—7.

²⁹⁴ Choćby zacytować tylko wkład, jaki dały misjologii: z jednej strony zastosowanie salezjańskiej metody wychowawczej do metodologii misjonarskiej, z drugiej zaś dialog z religiami niechrześcijańskimi. Drugi aspekt znajduje swój wyraz w eksperymencie ks. Giovanni Ulliana, który jest wykładowcą religii katolickiej na Buddyjskim Uniwersytecie w Bangkoku (Tajlandia). Por. AMS 1954 nr 7 s. 67; 1954 nr 12 s. 101; ANS 1959 nr 9 s. 150—152.

leżanów z Argentyny²⁹⁵, którzy napisali, bądź obecnie piszą, historię Patagonii, Ziemi Ognistej i Pampy²⁹⁶. Ks. Raul A. Entraigas²⁹⁷, po opracowaniu życiorysów kard. Cagliero, mons. Fagnano, ks. Pedemonte, ks. Buodo, wychowanka Namuncurá, koadiutora Zatti i wielu innych²⁹⁸, pozostawił w 4 tomach²⁹⁹ historię salezjanów w Argentynie, która stanowi ogromnie bogatą kopalnię wiadomości, skądinąd nieosiągalnych i dotyczących nie tylko dzieła salezjanów, lecz także samej historii Republiki Argentyńskiej. Ks. R. Paesa (ur. w S. Maria de Huerva, Hiszpania, 1904)³⁰⁰ jest autorem trzech opracowań dziejów Argentyny: *Historia Argentina, Colonial y Independiente*³⁰¹, *Historia de las instituciones Políticas y Sociales de América Colonial*³⁰² i *Historia de la Organización Institucional Argentina*³⁰³, ponadto opublikował on cały szereg monografii o mniejszym zakresie, lecz o dużej wartości, jak np. monografia o hiszpańskim pojęciu władzy³⁰⁴. Tenże sam autor wydał biografie wielu misjonarzy salezjańskich: ks. Brentana, ks. Milanieso, ks. Stefenelli, ks.

²⁹⁵ Oczywiście należy tu wspomnieć nazwiska ks. Borgatello, ks. Beauvoir i ks. Carbajal. Zob. wyżej s. 291—293. Por. również B. Calvi: *La civiltà nelle regioni magellaniche e i missionari salesiani*. Torino. SEI 1925 ss. 91; A. Fasulo: *Le Missioni Salesiane della Patagonia*. Torino. SEI 1925 ss. 174; E. Garcia: *Fortín Mercedes*. Buenos Aires 1966 ss. 83; M. Galvez: *El santito de la toldería* (Cef. Namuncurá). Rosario 1967 ss. 384.

²⁹⁶ G. Furlong S.J.: „*Los Salesianos que hacen y escriben la Historia*”. Bernal. Biblioteca Popular José M. Estrada 1971 ss. 11.

²⁹⁷ Od 1959 r. członek Academia Nacional de la Historia. Por. ANS 1959 nr 10 s. 164.

²⁹⁸ *El apostolo de la Patagonia* (Cagliero). Rosario. Apis 1955 ss. 705; *Monseñor Fagnano*. Buenos Aires. SEI 1945 ss. 611; *Don Bosco en América. Boceto biográfico del Padre Luis J. Pedemonte*. Tamże 1963 ss. 316; *Pinceles de fuego*. Tamże 1953 ss. 159; *Perfiles patagónicos*. Tamże 1956 ss. 420; *El angel del Colorado* (Bonacina). Tamże 1958 ss. 357; *El pariente de todos los pobres* (Zatti). Tamże 1961 ss. 218; *El Hornero de Dios* (Buodo). Tamże 1961 ss. 416; *El mancero de la tierra* (Namuncurá). Tamże 1974. Inne sylwetki misjonarzy zostały skreślone przez ks. Entraigas w: *Profili* (red. Valentini), jw. s. 1—8; 12—19; 47—48; 64—68; 105—109; 124—127; 134—137; 209—213; 258—262; 271—275; 319—320. Inną bibliografię można znaleźć: Furlong, jw. s. 4—5; Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Entraigas*.

²⁹⁹ *Los Salesianos en Argentina*. T. 1—4. Buenos Aires 1972.

³⁰⁰ Jest czynnym członkiem następujących stowarzyszeń: Academia Nacional de la Historia, Junta de Historia Eclesiastica Argentina, Junta de Estudios Araucanos, Centro de Estudios Navales; jest ponadto honorowym członkiem Centro de Estudios de Historia Argentina, przewodniczącym Junta de Estudios Historicos de la ciudad de Bahía Blanca.

³⁰¹ Buenos Aires. Editorial Don Bosco 1951 ss. 400; 1966°.

³⁰² Tamże 1954 ss. 344; 1962°.

³⁰³ Tamże 1954 ss. 404; 1962°.

³⁰⁴ *El concepto de Soberanía en el Cabildo del 22 de Mayo*. W: *Congreso International de Historia Americana*. T. 4. Buenos Aires 1966.

Vacchina, ks. Vivaldi³⁰⁵; każda z tych postaci jest związana w jakiś sposób z historią regionu, w którym pracowała³⁰⁶. Zasięgą ks. Celso Valla jest podjęcie się dokończenia monografii ks. Lorenzo Massa o ziemi Pampa³⁰⁷ oraz wydanie książek mons. Roberto Tavella³⁰⁸: *Las misiones y los Salesianos en la Pampa 1875—1975*³⁰⁹ i *Bernal y los Salesianos*³¹⁰. Ks. Valla jest również autorem biografii misjonarzy: ks. Ochoa, ks. Castellaro, ks. Durando i ks. Buodo³¹¹, którego pisma również opublikował³¹².

Ks. Juan Belza (ur. w General Pinto 1918) opracowuje obecnie historię Ziemi Ognistej, której dwa pierwsze tomy ukazały się już drukiem³¹³; zajmuje się on również historią salezjanów w Argentynie i Urugwaju³¹⁴. Ks. Gaetano Bruno, zwany powszechnie „argentyńskim Hergen-

³⁰⁵ *El santo desorden del P. José Maria* (Bonacina). Buenos Aires. Editorial Don Bosco 1967 ss. 541; *El patiru Domingo* (Milanesio). Rosario. Apis 1964 ss. 564; *Un pionero del Rio Negro: Padre Stefenelli*. Tamże 1964 ss. 160; *El amanecer del Chubut. Un pionero de su cultura* (Vacchina). Buenos Aires. Editorial Don Bosco 1967 ss. 541; *El primer cappellán del Chubut* (Vivaldi). Tamże 1967 ss. 22; *El cauche del Rio Colorado*. Tamże 1971 ss. 416. Sylwetki innych misjonarzy, nakreślone piórem ks. Paesa, można znaleźć w: *Profili* (red. Valentini) jw. s. 42—47; 75—78; 102—105; 160—161; 216—217; 256—257; 409—410.

³⁰⁶ Publikacją interesującą jest studium zatytułowane: *Influencia de l'ambiente histórico en las formas de evangelización a los indios patagónicas hacia 1879*. „Archivum de la Junta de la Historia Eclesiastica Argentina” 1961 nr 10. Inna bibliografia zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło Paesa. Ks. Paesa przygotowuje obecnie dla CSSMS historię misji salezjańskich w Patagonii.

³⁰⁷ *Historia de las Misiones Salesianas de la Pampa*. T. 1—2. Buenos Aires. Editorial Don Bosco 1967 ss. 437 + 574 (wyd. pośmiertne). O ks. Massa (ur. w Morón, Argentyna, 1882, zm. w Buenos Aires 1949) zob. M. Raspani: *Massa Lorenzo*. W: *Profili*, jw. s. 588—590.

³⁰⁸ *Las Misiones Salesianas de la Pampa*. Buenos Aires 1924 ss. 254. O mons. Tavella (ur. w Concordia, Argentyna, 1893, zm. w Salta 1963) zob. R. Ziggioni: *Tavella Roberto*. W: *Profili*, jw. s. 594—596.

³⁰⁹ Santa Rosa 1975 ss. 364.

³¹⁰ S. Isidro 1971 ss. 235.

³¹¹ *Reverendo Padre José Ochoa*. Bernal 1970 ss. 235; *Reverendo Padre Angel Buodo*. Buenos Aires 1970 ss. 166; *El cura rural de la Pampa* (Castellaro). S. Isidro 1971 ss. 72; *El apostol del oeste pampeano* (Durando). S. Isidro 1972.

³¹² *Recopilación de la Obra escrita del P. Salesiano Angel Buodo*. S. Rosa 1965 ss. 107. Inna bibliografia zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło Valla.

³¹³ *En la Isla del Fuego. I. Encuentros*. Publicación del Instituto de investigaciones históricas Tierra del Fuego. Buenos Aires. Isag 1974 ss. 427; *II. Colonización*. Tamże 1975 ss. 366.

³¹⁴ *Argentina Salesiana. 75 años de acción de los hijos de Don Bosco*. Buenos Aires. Talleres Gráficos Buschi 1952 ss. 533; *En la boca del Riachuelo. Síntesis biográfica del sac. salesiano Don Esteban Bourlot*. Buenos Aires 1958 ss. 236; *Conci. Boceto biográfico de un hombre y de una época*. Buenos Aires. Colegio Pio IX 1965 ss. 390; *Lasagna, el obispo misionero. Introducción a la historia salesiana del Uruguay, Brasil y Paraguay*. Buenos Aires. Editorial Don Bosco 1969 ss. 471.

rötherem”³¹⁵, podjął się opracowania monumentalnego dzieła: historii Kościoła w Argentynie, przewidzianej na 12 tomów, z której opublikował już 8 woluminów³¹⁶, obejmujących okres od XVI w. do 1823 r.

Na szczególną uwagę zasługują ks. Molina i ks. Alá. Cytowaliśmy już wcześniej dzieło etnograficzne ks. Molina³¹⁷, tutaj przypominamy go jako archeologa Patagonii, szczególnie w jego „opera Patagonica”³¹⁸ i w przygotowanej już do druku publikacji z zakresu archeologii Ekwadoru (prowincja Cañar y Azuay)³¹⁹. Ks. Ruben Alá, dyrektor „Muzeum C. Namuncurá” w Kordobie, wydobył na światło dzienne w prowincjach Mendoza i S. Juan fragmenty archeologiczne i roślinne z epoki prekolumbijskiej oraz zlokalizował w tychże samych prowincjach różne grupy z pokładów paleotubylczych, zwanych „aceramicznymi” lub z kultury preceramicznej³²⁰.

Wkład salezjański do lokalnej historii argentyńskiej jest jedyny tego rodzaju. W innych wypadkach, za wyjątkiem kilku prac godnych uwagi (np. badania ks. Vitor Hugo w Brazylii, ks. Mario Marega w Japonii i ks. Dario Lisiero w Urugwaju), chodzi raczej o kompilacje okazyjne i o charakterze marginesowym. Przywołujemy w Brazylii: ³²¹ ks. Vitor Hugo ³²², ks. Carlos Leoncio da Silva ³²³, ks. Luiz Marcigaglia ³²⁴; w Ekwadorze

³¹⁵ Furlong, jw. s. 7.

³¹⁶ *Historia de la Iglesia en la Argentina*. T. 1—8. Buenos Aires. Editorial Don Bosco 1966—1972. Inne publikacje ks. Bruno można znaleźć w Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło Bruno i w *Pontificium Atheneum Salesianum 1940—1965*. Roma 1966.

³¹⁷ Zob. wyżej s. 294.

³¹⁸ *Patagonica. Prehistoria. Tradiciones y mitología patagónicas*. Publikacja CSSMS. Seria: Studia i Badania t. 1. Roma. LAS 1976 ss. 200.

³¹⁹ *Arqueología Ecuatoriana: Los Cañaris (Prov. de Cañar y Azuay)*. Tamże t. 7 (w przygotowaniu). Inne publikacje zob. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło Molina.

³²⁰ Por. ANS 1967 nr 1 s. 3—4.

³²¹ Oprócz poprzednio cytowanych prac ks. Balzola, ks. Colbacchini, ks. Knoblocha, mons. Massa i mons. Marchesi, odnośnie których zob. wyżej s. 294—298, por. również: *Prelatura di Registro de Araguaya*. Torino. SEI 1925 ss. 127; *Prefettura Apostolica del Rio Negro*. Tamże 1925 ss. 88; *A Missão Salesiana em Mato Grosso e Goiaz no seu cingüentenario (1894—1944)*. São Paulo (b.r.w.); *Salesianos defuntos da inspetoria de Mato Grosso nas Bodas de Diamante (1894—1954)*. Campo Grande 1954 ss. 234. Niestety, salezjańskie archiwum historyczne Brazylii, założone w Salezjańskim Studentacie Teologicznym w São Paulo, pozostało bez opieki po wycofaniu się archiwisty, ks. Rionaldo Azzi. Zob. ANS 1960 nr 5 s. 5.

³²² Autor *Desbravadores*. Amazonas 1959. T. 1. ss. XL + 294; T. 2. ss. XXXI + 461.

³²³ *Sete lustros da Inspeitoria Salesiana do Norte do Brasil (1895—1930)*. São Paulo 1967 ss. 167.

³²⁴ *Os Salesianos no Brasil. Ensaio de crónica dos primeiros vinte años da obra de Don Bosco no Brasil (1883—1903)*. São Paulo 1955 ss. 204.

Wschodnim: ³²⁵ ks. Domingo Barruego ³²⁶, ks. Antonio Guerriero ³²⁷, ks. Demetrio Zucchetti ³²⁸; w Paragwaju: ks. Ernesto Perez Agosta ³²⁹ i mons. Riccardo Pittini ³³⁰; w Urugwaju: ³³¹ ks. Dario Lisiero ³³²; w Meksyku: ³³³ ks. Jorge Garibay ³³⁴; w Zairze: ks. Agostino Auffray ³³⁵; w Indii: mons. Luigi Mathiasa ³³⁶, mons. Stefano Ferrando ³³⁷, ks. Archimede Pianazzi ³³⁸; w Chinach ³³⁹ (Hong Kong i Makau): ks. Mario Rassiga ³⁴⁰ i ks. Carlos Antonio Kirschnera ³⁴¹; w Japonii: ks. Mario Marega ³⁴², który jest znanym specjalistą od Yamatologii, czyli historii Japonii ³⁴³; jego wyszukaną biblioteka stanowi najcenniejszą część ośrodka CSSMS w Rzymie.

Jeśli chodzi o muzykę — pomijając fakt tradycyjnego posługiwania

³²⁵ Por.: *Vicariato Apostolico di Méndez e Gualaquiza*. Torino. SEI 1925 ss. 112.

³²⁶ *História de Macas*. Quito 1950 ss. 262.

³²⁷ *Un gran Pioniero* (Mons. Comin) 1969 (b.m.w.) ss. 207; *Vita del R.P. Joaquim M. Spinelli salesiano*. Cuenca (b.r.w.) ss. 72.

³²⁸ *Le conquiste dei Kivari*. Torino. LDC 1965 ss. 124; *I Kivari*. Tamże 1965 ss. 108.

³²⁹ *Setenta y cinco años de servicio. Comienzo, dificultades y desarrollo de la obra salesiana en el Paraguay*. Asunción 1973 ss. 128.

³³⁰ *Il Ciaco Paraguayo e le sue tribu*. Torino. SEI 1925 ss. 83.

³³¹ Por.: *Don Bosco Santo*. Montevideo 1934 ss. 191; *Obra de Don Bosco. Las bodas de Brillantes de la obra salesiana en el Uruguay*. Montevideo 1952 ss. 349; *Talleres de Don Bosco. Bodas de Diamante (1893—1953)*. Montevideo 1953.

³³² *Iglesia y Estado del Uruguay en el lustro definitivo 1859—1863*. „Revista Historica” 1971 s. 1—230; 1972 s. 1—225.

³³³ Por.: *80 años Salesianos en México*. (b.m.r.w.) ss. 193.

³³⁴ *Origenes de la obra salesiana en México*. T. 1—2. Guadalajara, Jalisco 1975—76 ss. 83 + 102.

³³⁵ *La Missione Salesiana del Katanga*. Torino. SEI 1926 ss. 127. Ks. Léonard Verbeek przygotowuje monografię misji dla CSSMS. Zob. przypis 165.

³³⁶ Zob. wyżej przypis 106.

³³⁷ Zob. wyżej przypis 108. Ks. Giuseppe Casti przygotował już do druku *La missione dell'Assam dall'arrivo dei Salesiani alla sua elevazione a diocesi (1922—1934)*, która ukaże się w serii CSSMS: Studia i Badania.

³³⁸ Zob. wyżej przypis 106.

³³⁹ Zob.: *Vicariato Apostolico di Shiu Chow in Cina*. Torino. SEI 1925 ss. 127; *L'orfantrotio di Macau e la Missione Salesiana dell'Heung-Shan in Cina*. Tamże 1925 ss. 21; Z nowszych zob.: *Vita di Mons. Versiglia e di Don Caravario*, przygotowane przez ks. G. Bosio w serii CSSMS: Biografie. T. 2. Roma. LAS 1976.

³⁴⁰ *Breve cenno sull'opera salesiana in Cina*. 8 woluminów w 3 częściach. Hong Kong 1973—75 (powiel.); tenże: *L'opera salesiana in Cina*. Tamże (b.r.w.), streszczenie dzieła poprzedniego (powiel.).

³⁴¹ *Breve história do Vicariato de Schiuchow*. „Boletim Eclesiástico da Diocese de Macau” 1960; tenże: *Dom Bosco e a China. Contributo para a história dos Salesianos*. Macau 1973 ss. 370.

³⁴² Zob. wyżej przypis 113.

³⁴³ Por. ANS 1962 nr 3 s. 7.

się nią jako środkiem wychowania, kultury i ewangelizacji³⁴⁴, należy stwierdzić, że prawdziwe osiągnięcia naukowe są tu ograniczone ilościowo, ale nie jakościowo. Już ks. Colbacchini, pracujący wśród Bororos z Mato Grosso (Brazylia), zebrał, w ostatniej części swego dzieła³⁴⁵, śpiewy religijne tego plemienia, poprzedzając je krótkim opracowaniem rytmu i melodii oraz wskazówkami dotyczącymi sposobu ich wykonania; trzeci tom *Encyklopedii Bororo*³⁴⁶ pary Albisetti-Venturelli zawiera w 3 częściach o objętości całościowej 1500 stron 74 pieśni ze słowami i muzyką. Muzeum „Museu Dom Bosco” w Campo Grande posiada taśmotekę pieśni bororo i xavante³⁴⁷. Ks. Alcionilio Brüzzi, pracujący wśród plemion nad rzekami Uaupés, Içana i Cauaboris (Amazonia), opisał instrumenty muzyczne używane przez te plemiona³⁴⁸, nagrał 4 płyty muzyki instrumentalnej, pieśni mężczyzn, kobiet i dziewcząt, pieśni Pajés³⁴⁹, zaopatrując te nagrania w odpowiedni komentarz³⁵⁰, ostatnio zaś opublikował nowe dzieło dotyczące oryginalnych pieśni i muzyki pt.: *La musica tra le tribù del Rio Uaupés (Muzyka wśród plemion z Rio Uaupés)*³⁵¹.

Zebrano również śpiewy plemienia Shuar³⁵², opisano ich instrumenty muzyczne³⁵³, a obecnie przygotowuje się publikację dotyczącą muzyki tego plemienia³⁵⁴.

WKLAD NAUKOWY POSREDNI

Uważamy za konieczne zwrócić tu uwagę na taki typ pracy, który sam przez się nie przyczynia się do rozwoju nauki, lecz bezpośrednio

³⁴⁴ Przychodzi nam natychmiast na myśl ks. Vincenzo Cimatti (zob. wyżej s. 319), który będąc bardzo twórczym kompozytorem (por. Ambrosio: *Dizionario*, jw. hasło *Cimatti*), zorganizował w Japonii ok. 2000 koncertów, wspominanych jeszcze do dzisiaj. Por. AMS 1952 nr 2 s. 20; ANS 1965 nr 11 s. 11. Podobnie muzyka instrumentalna czy wokalna miała zawsze ogromny wpływ wychowawczy kulturalny wśród samych Indian (odnosi się to jednakowo zarówno do Bororos z Mato Grosso, jak do Araucani z Ziemi Ognistej czy Khasi z Indii). Zob. AMS 1952 nr 12 s. 125; Valentini (red.), *Profili*, jw. hasła *Araucani*, *Bororos*.

³⁴⁵ Zob. wyżej s. 295—297.

³⁴⁶ Tamże.

³⁴⁷ BS 85:1961 s. 158.

³⁴⁸ *A civilização indígena do Uaupés*, jw.

³⁴⁹ Zob. ANS 1962 nr 8 s. 6.

³⁵⁰ *Discoteca etno-lingüístico-musical das tribos dos Rio Uaupés, Içana e Cauaboris*. São Paulo 1961 ss. 152.

³⁵¹ W: *Missioni Salesiane 1875—1975*, jw.

³⁵² L. Bolla: *Yus Yumingsatai*. Taisha 1971 ss. 50 (powiel.). Zbiór 106 pieśni w jęz. shuar.

³⁵³ M. Forno: *La raccolta di strumenti musicali Chivaro del museo missionario di Colle Don Bosco (Asti)*. „Annali del Pontificio Museo Missionario Etnologico. Città del Vaticano 33:1969 s. 9—30. Zob. niżej przypis 410.

³⁵⁴ Ks. Siro Pellizzaro przekazał do druku pierwsze z serii wielu opracowań

przyczynia się do rozwoju kultury i cywilizacji i dlatego pośrednio przyczynia się również do rozwoju nauki. Ten wkład pośredni potraktujemy raczej marginesowo, zatrzymując się jedynie nad problemami szkoły i środkami masowego przekazu, a szczególnie radia i prasy.

Szkoła

Jednym z elementów misjonarskiej metody salezjańskiej jest nawiązanie kontaktów z młodzieżą, by przez młodych dojść do dorosłych; w konsekwencji szkoła jest jednym z filarów misji salezjańskich: nie ma żadnej stacji misyjnej, gdzie nie byłoby szkoły. Organizacja szkół wśród Indian ogranicza się przede wszystkim do szkół podstawowych, z ogólną tendencją — zarówno wśród Garo z Assamu, jak i wśród Shuar z Ekwadoru lub wśród Tucanos z Uaupés — do podporządkowania ich programom państwowym krajów, do których należą (ze stopniami, świadectwem itp.), lecz przy zachowaniu własnego języka w nauczaniu i z podkreśleniem charakteru czynnego i praktycznego metody i materii nauczania ³⁵⁵.

Typowym zjawiskiem dla misji salezjańskich jest szkoła zawodowa, która w Ameryce Łacińskiej ma w przeważającej części charakter rolniczo-rzemieślniczy ³⁵⁶, w Azji zaś i Afryce, z racji oczywistych, jest raczej typu technicznego i przemysłowego ³⁵⁷. Większość z nich to szkoły średnie niższego stopnia, lecz powstają coraz liczniejsze szkoły stopnia wyższego, niektóre bezpośrednio na terytorium misyjnym, inne zaś poza

(zob. wyżej s. 300), z których każde będzie posiadało dodatek zawierający pieśni i muzykę.

³⁵⁵ Zob. AMS 1950 nr 10 s. 5 (Garo); 1952 nr 3 s. 25 (Shuar); 1950 nr 6 s. 2 (Rio Negro).

³⁵⁶ Odnośnie szkół rolniczych zob. wyżej s. 320—321. Szkoły sztuk i rzemiosła przygotowują w zasadzie do zawodu krawieckiego, stolarskiego i drukarskiego. Statystykę tych szkół można łatwo sporządzić w oparciu o *Elenco generale della Società di S. Francesco di Sales*. 2 woluminy rocznie. Roma-Pisana. Editrice SDB i w oparciu o dzieła już cytowane (zob. wyżej przypis 87); por. również *Don Bosco nel mondo*. Torino. LDC 1956 s. 105—110. Jako przykład zob. AMS 1950 nr 6 s. 4 (Shuar); 1952 nr 4 s. 37 (Szkoła dla nauczycieli i mistrzów Shuar w Macas); AMS 1950 nr 6 s. 4; ANS 1963 nr 12 s. 5 (Tucanos); AMS 1950 nr 5 s. 2 (Rio Negro, Venezuela).

³⁵⁷ Odnośnie statystyk zob. przypis poprzedni. Jako przykład zob. AMS 1950 nr 5 s. 6—7; 1950 nr 6 s. 9; 1952 nr 6 s. 64; 1952 nr 12 s. 127 (Japonia); AMS 1950 nr 8 s. 2; 1950 nr 11 s. 34; 1952 nr 4 s. 34; 1954 nr 3 s. 25 (Hong Kong i Makau); AMS 1950 nr 9 s. 2; 1952 nr 12 s. 129; 1954 nr 12 s. 105; ANS 1963 nr 10 s. 14—15; 1965 nr 4 s. 5 (India); AMS 1954 nr 10 s. 94; 1959 nr 12 s. 200—206 (Tajlandia); AMS 1955 nr 2—3 s. 15 (Birma); AMS 1950 nr 6 s. 4; 1952 nr 11 s. 120 (Zair); zob. także s. 307. Dla wszystkich tych szkół są przygotowywane liczne i bardzo cenione podręczniki szkolne (zob. wyżej s. 307, 320 i przypis 159). Por. również: *Scuole Salesiane del lavoro*. Colle Don Bosco. Isag (b.r.w.) s. 38—39.

nim, lecz przeznaczone dla Indian³⁵⁸. W Argentynie, w 1948 r., „Università Nazionale di Tucumán” afiliował wszystkie salezjańskie szkoły rzemieślnicze istniejące w Republice, nadając im stopień „Salezjańskiego Uniwersytetu Pracy w Argentynie”³⁵⁹. Kraj ten, który już od pewnego czasu nie jest terytorium misyjnym w sensie ścisłym, stał się wzorem procesu rozwojowego.

Wspomnieliśmy już o stworzeniu Wydziału Medycyny i Chirurgii w Bangalore³⁶⁰. Chcemy tu jeszcze dodać przynajmniej nazwy innych Instytutów Uniwersyteckich lub ich ekwiwalentów, założonych i prowadzonych przez salezjanów: w Japonii — Instytut Nauk Religioznawczych w Tokio oraz Instytut Ekonomii i Handlu w Myazaki³⁶¹, w Peru Uniwersytet Katolicki w Ayacucho, założony w 1967 r. przez mons. Ottoniele Alcedo; w Brazylii działają, oddane na użytek krajowi, już od dawna Wydziały Filozofii, Pedagogii i Socjologii w Lorena (1893), w São João del Rei (1940), a od 1962 r. Wydziały Nauk Filozoficznych, Humanistycznych i Prawniczych w Campo Grande³⁶² oraz Wydziały Humanistyczny i Przyrodniczy w Santa Rosa (Rio Grande do Sul); w Argentynie, oprócz cytowanego wyżej „Universidad Argentina Salesiana del Trabajo” w Tucumán, znajduje się jeszcze „Instituto Superior Laboral Argentino” w S. Juan (1945), obydwa założone przez ks. Giuseppe Fanzolato³⁶³, oraz Wydział Enologiczny w Rodeo del Medio³⁶⁴. Przypomnijmy jeszcze: w Buenos Aires Wyższy Instytut Społecznego Przekazu Myśli (1968)³⁶⁵, w Bahía Blanca „Instituto Juan XXIII” (1961) dla przygotow-

³⁵⁸ Por. AMS 1960 nr 6 s. 6 (dane o stypendiach dla studentów Shuar studiujących w Cuenca, Quito, Riobamba); AMS 1950 nr 11 s. 5 (szkoła zwyczajna, szkoła rolnicza dla Shuar w „Casa Central de las Misiones” w Cuenca).

³⁵⁹ Zob.: *Scuole Salesiane del lavoro*, jw. s. 19. Interesująca jest motywacja dekretu rządowego z 18 V 1948: „Instytucji salezjańskiej należy przypisać zasługę pierwszych szkół zawodów i rzemiosł w naszej Republice; pomnażając ich liczbę na naszym terytorium, przygotowano tysiące robotników i zdolnych techników, którzy przyczynili się waleśnie do powstania i rozwoju przemysłu w naszej Ojczyźnie”.

³⁶⁰ Zob. wyżej s. 322.

³⁶¹ Założone przez ks. Clodoveo Tassinari; zob. ANS 1962 nr 3 s. 5. W 1952 ks. Vincenzo Cimatti otrzymał od rządu japońskiego dokument podnoszący Kurs Filozoficzny do rangi Kolegium Uniwersyteckiego, któremu dał nazwę Salesio Tenki Daigaku. Zob. A. L'Arco: *Cimatti Vincenzo*. W: *Profili*, jw. s. 518.

³⁶² Zob. ANS 1962 nr 8 s. 6; 1971 nr 11 s. 7. Salezjaninowi mons. Emanuel Gomes de Oliveira zawdzięczamy założenie Uniwersytetu w Goiás. Por. ANS 1960 nr 7 s. 6.

³⁶³ ANS 1967 nr 5 s. 5—6.

³⁶⁴ Zob. wyżej s. 321.

³⁶⁵ Zob. ANS 1968 nr 5 s. 7.

wania nauczycieli ³⁶⁶, w Comodoro Rivadavia (1959) „Universidad S. Juan Bosco”, pierwszy uniwersytet w Patagonii.

„Universidad de la Patagonia S. Juan Bosco” ³⁶⁷ przypomina nam swą nazwą dwa fakty, którym zawdzięcza swe istnienie: miasto, które go posiada, znajduje się w centrum nie tylko terytorium pracy pokoleń misjonarskich, lecz także w centrum prowincji, która ma największe zasoby narodowe gazu ziemnego oraz jest siedzibą największych odkryć ropy naftowej w kraju, odkryć przewidzianych przez ks. Bosko. Wydział Nauk Przyrodniczych przygotowuje specjalistów, którzy wykorzystają w przyszłości zasoby ropy naftowej oraz minerałów, Wydział zaś Nauk Humanistycznych kontynuuje i doskonali tradycje naukowe misjonarzy salezjańskich na polu historii i etnografii ³⁶⁸.

Radio i prasa

Radio towarzyszy wszystkim misjom w Ameryce Łacińskiej w różny sposób i w różnym zakresie. Jest ono obecne we wszelkiego rodzaju działalności, poczynając od przygotowania techników i teoretyków radiofonii, a kończąc na posługiwaniu się radiem dla nawiązania kontaktu ze światem „cywilizowanym”.

W Argentynie funkcjonuje około 50 stacji nadawczych, jak np. stacja w Rio Grande ³⁶⁹ i w Puerto San Julian ³⁷⁰, których zadaniem jest instruktaż techniczny i religijny, rozwój cywilny, kulturalny i ekonomiczny regionów; w Wyższym Instytucie Społecznego Przekazu Myśli w Buenos Aires, założonym przez ks. Manuel Schiavoni, została otwarta w 1968 r. katedra z różnymi wykładami z zakresu radiofonii ³⁷¹.

Wykład specjalny z zakresu telekomunikacji został również wprowadzony w 1970 r. do przemysłowej szkoły salezjańskiej w Belém-Sacramento, celem przygotowania techników w systemie telekomunikacji, mającym swoją stolicę w Embratel, a przewidzianym dla całej prowincji amazońskiej ³⁷²; w roku następnym otwarto szkołę elektroniki i telekomunikacji w Campinas. Bardzo liczne są misyjne stacje nadawcze w Brazylii. Przypomnijmy najbardziej znane: „Radio Caiari-Dom Bosco” w Porto Velho, które od 1965 r. transmituje każdego dnia, w godz. 6—22³⁰

³⁶⁶ Por. ANS 1961 nr 11 s. 5; 1965 nr 5 s. 7—8. W 1937 r. salezjanin mons. Roberto Tavella dał początek uczelni, która w 1948 r. stała się Katolickim Uniwersytetem w Salta. Por. ANS 1963 nr 6 s. 6.

³⁶⁷ Zob. ANS 1961 nr 9 s. 5—6; 1967 nr 9 s. 5; BS 87:1963 s. 119—121.

³⁶⁸ Zob. wyżej s. 294, 303, 318, 325 nasze uwagi na temat badań ks. Manuel Molina, który jest profesorem na Universidad de la Patagonia S. Juan Bosco.

³⁶⁹ Od 1958. Por. ANS 1969 nr 4 s. 4.

³⁷⁰ Od 1969. Zob. tamże nr 11 s. 6.

³⁷¹ Zob. ANS 1969 nr 11 s. 8.

³⁷² ANS 1970 nr 3 s. 6.

programy religijne, kulturalne i rozrywkowe³⁷³, czy „Radio Education Rural” (RER) w Campo Grande, którym kieruje ks. Félix Zavattaro³⁷⁴ i z którym współpracuje dziennik „Giornal do Comercio”.

W Riobamba-Sucua od 1966 r. sami Shuar obsługują obydwa programy dzienne Radia Shuar³⁷⁵. Radio-Collège-Elisabethville, zainstalowane w 1947 r. w Lumumbashi, zostało przekształcone w 1965 r. w Radio-TV-Collège i posiada od 1970 r. nową radiostację, która obejmuje swym zasięgiem cały Zair³⁷⁶.

Prasy dotyczą słynne słowa ks. Bosko, wypowiedziane w 1883 r. do ks. Achille Ratti, późniejszego Piusa XI, podczas jego wizyty w oratorium: „W tym ks. Bosko pragnie znajdować się zawsze na czele postępu”. Drukarnia, założona przez niego w 1861—62, mogła zaprezentować się godnie jako drukarnia i papiernia już na Wystawie del Valentino w Turynie. W r. 1888, roku śmierci ks. Bosko, Zgromadzenie Salezjańskie posiadało 3 drukarnie we Włoszech, 2 we Francji i 6 w Ameryce Południowej³⁷⁷. Dzisiaj Zgromadzenie Salezjańskie liczy 25 wydawnictw w 17 krajach świata, a szkoły drukarskie w całym świecie trudno zliczyć³⁷⁸.

Wydawnictwa znajdują się: w Argentynie — Wydawnictwo Don Bosco w Buenos Aires i Wydawnictwo „Apis” w Rosario; w Paragwaju Wydawnictwo Don Bosco w Asunción; w Brazylii Wydawnictwo Don Bosco w São Paulo; w Chile Wydawnictwo Salezjańskie w Santiago; w Ekwadorze Wydawnictwo Don Bosco w Cuenca; w Meksyku Wydawnictwo Don Bosco w stolicy México; w Wenezueli Libreria Editorial Salesiana w Caracas. W Hong Kongu pracuje Salezjański Ośrodek Katechetyczny; w Indii Salesian Institute of Graphic Arts w Madras, Don Bosco Press w Shillong i Catholic Orphan Press w Kalkucie³⁷⁹; w Japonii Don Bosco-Sha³⁸⁰ w Tokio³⁸¹. Wszystkie te wydawnictwa publikowały i publikują opracowania naukowe pochodzące z terenów misji salezjańskich. Ich katalogi są dokumentacją wielu materiałów, w niektórych wypadkach

³⁷³ ANS 1965 nr 2 s. 5; 1972 nr 4 s. 2—3; por. również ANS 1971 nr 6 s. 10.

³⁷⁴ Zob. ANS 1971 nr 11 s. 7.

³⁷⁵ Por. ANS 1967 nr 4 s. 8.

³⁷⁶ Por. ANS 1966 nr 6 s. 7; 1970 nr 12 s. 8.

³⁷⁷ Zob.: *Don Bosco nel mondo*. Torino. LDC 1956 s. 113—115; E. Valentini: *Don Bosco e l'apostolato della stampa*. Biblioteca „Salesianum” nr 47. Torino. SEI 1957. 24 maja 1944 ks. Bosko został ogłoszony patronem wydawnictw katolickich we Włoszech. Por. ANS 1960 nr 4 s. 21—22.

³⁷⁸ Dane statystyczne można ustalić w oparciu o *Elenco Generale della Società di S. Francesco di Sales* 1976. T. 1—2. Roma-Pisana. Editrice SDB 1976.

³⁷⁹ Zob. wyżej s. 308.

³⁸⁰ Por. ANS 1974 nr 5 s. 23—24.

³⁸¹ Wg statystyk z 1972 r. (ANS 1973 nr 12 s. 7) wydawnictwa te opublikowały w samym tylko 1972 r. 77 nowych pozycji i 107 wznowień.

już nieosiągalnych, które stanowią wkład do dziedzin naukowych, szczególnie do dziedziny językoznawstwa³⁸². Do tych wydawnictw należałoby również dołączyć niewielkie Wydawnictwa Misyjne (niektóre z nich często cytowane w naszej bibliografii), jak np.: Confederazione Shuar w Sucua (Ekwador), Museu Dom Bosco w Campo Grande (Brazylia), drukarskie szkoły wydawnicze w Montevideo, Limie, La Paz, Bogocie, Ibague, Medellín, Valparaiso, Magellanes i Niteroi; l'Ecole professionnelle w Lumumbashi³⁸³; Salesian Press w Makau³⁸⁴ i Hua Ming Press w Taipei³⁸⁵.

Modelem wydawnictwa może być Don Bosco-Sha w Tokio³⁸⁶. Rozpoczęto od drukarni w Oita w 1926 r. W 1931 r. ukazała się pierwsza publikacja. Były to „Czytanki Katolickie”; następnie działalność wydawnictwa skoncentrowała się na katechizmie i Ewangelii³⁸⁷. Wojna zablokowała wszystkie wydawnictwa katolickie, lecz Don Bosco-Sha, po zawieszeniu publikacji periodyków, mogła kontynuować wydawanie książek i różnego rodzaju dziełek o charakterze religijnym i apologetycznym. W 1946 r. podejmuje, jako pierwsze wydawnictwo, publikacje periodyków („Czytanki Katolickie” i „Ziarno gorczycy”). W 1949 ukazuje się drukiem, w jednym tylko roku, 39 nowych pozycji i 4 wznowienia. W 1954 r. zostaje przeniesione do Tokio: do dzieł religijnych dołączają się publikacje z zakresu filozofii i pedagogii, historii chrześcijaństwa w Japonii, różne czytanki, tłumaczenia życiorysów (np. *Luter* Grisara) i dzieł

³⁸² W przeddzień II wojny światowej szkoły typograficzne znajdowały się na terenach misyjnych w liczbie 33: — 6 w Argentynie (pierwsza z 1882), 6 w Brazylii (1886), 1 w Ekwadorze (1888), 2 w Peru (1891), 2 w Kolumbii (1892) i w Urugwaju (1893), 4 w Chile (1894), 2 w Boliwii (1894), 3 w Meksyku (1894), 3 w Ameryce Centralnej (1903), 1 w Chinach (1906), 1 w Mozambiku (1908), 1 w Panamie (1911). Por.: *Scuole Professionali Salesiane-Opera „Don Bosco”, Scuole del Libro. Memoria presentata all'Esposizione internazionale del libro e d'arte grafica di Lipsia 1914*. Torino 1914 nr 58—60.

Prawie wszystkie te szkoły były, i są jeszcze dzisiaj, szkołami wzorcowymi, w wielu krajach jeszcze jedynymi, dla których motto ks. Bosko stało się programem wydajnej pracy, jak świadczą o tym choćby liczne nagrody uzyskane na wystawach, dyplomy i publikacje różnych pracowników nauki. Por. np. dzieła A. Marchetti: *O impressor tipografo*. T. 1—5. Porto (b.r.w.), kilka wydań; A. M. Novert: *Manual de tipografia*. Buenos Aires 1957²; G. Nagy: *L'arte della stampa*. T. 1—3. Tokyo 1952.

³⁸³ Zob. wyżej s. 307.

³⁸⁴ Założone w 1942; w 1947 wydrukowano tam już 2 miliony woluminów rozpowszechnionych aż w USA. Por. AMS 1950 nr 5 s. 9; 1950 nr 10 s. 8; 1950 nr 12 s. 5.

³⁸⁵ Zob. AMS 1954 nr 6 s. 2.

³⁸⁶ Por. AMS 1950 nr 8 s. 1—2; 1952 nr 2 s. 20; 1952 nr 5 s. 47; 1952 nr 6 s. 66; 1954 nr 5 s. 52; BS 75:1951 s. 58; 93:1969 nr 9 s. 8—9.

³⁸⁷ W 1931 r. ukazało się tłumaczenie japońskie Ewangelii: *Vangelo unificato* ks. Anzini. Por. BS 54:1930 s. 283.

klasycznych (jak św. Augustyna, św. Bonawentury i innych), różne opracowania muzyczne. W latach 1960—70 wydawnictwo wydało drukiem 630 dzieł, łącznie ze wznowieniami, między innymi *Encyklopedię katolicką dla dzisiejszego człowieka*³⁸⁸, *Komentarz do Nowego Testamentu* w 12 woluminach i czasopismo „Katorikku Seikatsu” („Życie Katolickie”) w nakładzie 17.000 egzemplarzy. Największym osiągnięciem było wydanie tłumaczenia całego Pisma św. na język japoński mówiony³⁸⁹.

MUZEA I OŚRODKI BADAWCZE

Na końcu pozostaje nam do omówienia dział muzeów misyjnych, które posiadają różnego rodzaju dokumentację, nieraz bardzo bogate w wartości historyczno-etnograficzne, a często niedoceniane z punktu widzenia naukowego; na drugim miejscu chcemy krótko omówić ośrodki naukowo-badawcze, ustanowione od niedawna, a przeznaczone do wykorzystania i opublikowania wszystkiego, co może w jakiś sposób zainteresować którąś z gałęzi wiedzy.

Muzea misyjne

Musimy się ograniczyć jedynie do muzeów najważniejszych. Wszystkie znajdują się na terenach misyjnych; w Europie są jedynie — z wyjątkiem muzeum w Turynie-Valsalice — stałe wystawy.

W Argentynie najbogatszym muzeum jest „Museo Regional de la Patagonia” w Fortín Mercedes. Założył je ks. José Vespignani³⁹⁰, wówczas Wizytator, 15 I 1925 r.; od tego czasu było ono i jest ciągle ubogacane. Muzeum to dzieli się na 7 sekcji: 1) geologia, petrografia i mineralogia; 2) paleontologia i skamieliny; 3) fauna wodna i lądowa; 4) flora patagońska (zielnik); 5) historia, przemysł, przedmioty pochodzenia obcego; 6) życie tubylców (strzały, broń i przedmioty rękodzielnicze); 7) misje salezjańskie. Poza tym³⁹¹ należy jeszcze wymienić „Museo Regional” w Rio Gallegos, które ubogaca ciągle swoje zbiory pod kierownictwem ks. Manuel Molina, i Muzeum Misyjne w Buenos Aires, którego założycielem jest polski koadiutor Jan Sikora³⁹².

W Ekwadorze, w centralnym domu misyjnym w Cuenca, „Museo Orientalista” posiada cenny materiał etnograficzny³⁹³. Jego pierwszym

³⁸⁸ Zob. wyżej s. 309.

³⁸⁹ Tamże.

³⁹⁰ Por. E. Ceria: *Barbaro Federico*. W: *Profili*, jw. s. 48—53.

³⁹¹ Zob. niżej przypis 399: inne muzea argentyńskie.

³⁹² Wyjechał na misje w 1891 r. Por. S. Kosiński: *Działalność misyjna salezjanów polskich*. W: *75 lat działalności salezjańskiej w Polsce*. Łódź 1974 s. 158.

³⁹³ Zob. AMS 1950 nr 10 s. 3.

kuratorem był ks. Carlo Crespi³⁹⁴ i jemu też zawdzięczamy dział archeologiczny cywilizacji ludów prekolumbijskich³⁹⁵.

W Brazylii muzea: „Museo Missionario Salesiano” i „Museo Indigeno” w Manaus³⁹⁶ zawierają moc materiału dotyczącego życia plemion z Rio Negro. Lecz największymi salezjańskimi muzeami misyjnymi są: „Museo Dom Bosco” w Campo Grande (Brazylia) i „Museo Regional Salesiano” w Punta Arenas (Chile).

„Museo Territorial Salesiano”, później „Museo Regional Mayorino Borgatello”³⁹⁷ zostało zainicjowane w 1888 r. Zawierało ono najpierw zbiory skamielin i różnych przedmiotów indiańskich, które stanowiły przedmiot zainteresowania etnografii prowincji magellańskiej; dzięki wyjątkowo korzystnej jego lokalizacji po kilku latach powiększono jego zbiory o bogatą dokumentację fauny, flory, geologii i etnologii Patagonii Południowej i wysp Ziemi Ognistej, dokumentację o tyle cenną, że plemiona tubylcze wyginęły już całkowicie. Muzeum zostało zainaugurowane w 1893 r. przez mons. Giuseppe Fagnano w Instytucie „San José”; pierwszym jego dyrektorem został ks. Maggiorino Borgatello³⁹⁸, inicjator tego muzeum³⁹⁹. On to, przy pomocy Angelo Benove, opracowywał przez 26 lat wszystkie zabytki etnograficzne, dlatego dnia 15 września 1918 r. muzeum zostało mianowane jego imieniem.

Zbiory muzeum zostały powiększone kolejno w latach: 1907, 1915, 1918 i 1920; w 1929 r. z inicjatywy ks. Giovanni Maria Aliberti (ur. w Vinovo, Turyn, 1881, zm. w Punta Arenas 1953), który poświęcił temu muzeum pracę 50 lat⁴⁰⁰, zostało ono przeniesione z Instytutu „San José do „Instituto S. Juan Bosco”, gdzie znajduje się obecnie. Układ i opis głównych zbiorów pochodzi od Angelo Benove (wodorosty, zielnik), od Enrique Stiven (skamieliny i minerały), ks. Antonio Tonelli (zielnik, przedmioty nieorganiczne), Guido Bobarelli (minerały) i Cristobal M. Hicken (zielnik).

³⁹⁴ Zob. wyżej s. 318.

³⁹⁵ Por. AMS 1950 nr 11 s. 5.

³⁹⁶ Założone przez s. Maddalena Mazzone FMA, która otrzymała za to nagrodę ze strony rządu stanu Manaus w 1970 r. Por. ANS 1970 nr 8—9 s. 5.

³⁹⁷ Zob. (A. Aguilera): *Noticias históricas del Museo Regional „Mayorino Borgatello”*. Punta Arenas. Colegio „San José” 1920; J. M. Aliberti: *Noticias históricas del Museo Regional Salesiano*. Punta Arenas. Instituto de Don Bosco 1946; BS 42:1918 s. 240; 52:1928 s. 327; Ceria: *Annali*, jw. t. 4. s. 175.

³⁹⁸ Zob. wyżej s. 291—292.

³⁹⁹ W rzeczy samej oddano muzea w Macul, Santiago, i Concepción (Chile), Almagro, La Boca i Bernal (Buenos Aires, Argentyna), Villa Colón (Urugwaj), w Turynie (Włochy), Paryżu (Francja), Kolonii (RFN), Utrera, Sewilla i Mataró (Hiszpania) oraz muzea w Belgii, Austrii i Anglii.

⁴⁰⁰ Zob. V. Lucchelli: *Aliberti Giovanni*. W: *Profili*, jw. s. 294—298; AMS 1952 nr 11 s. 111.

Zbiory są podzielone na następujące sekcje: 1) etnografia (ponad 1000 przedmiotów)⁴⁰¹; 2) fauna (1220 typów); 3) flora (1022 typów: szczególne znaczenie posiadają wodorosty i „Zielnik mons. Fagnano”); 4) geologia, mineralogia i skamieliny (1243 okazy); 5) wystawa fotograficzna, zrealizowana przez ks. Alberto Maria de Agostini⁴⁰² w latach 1909—18; 6) sekcja historyczna, która posiada przedmioty datowane od 1584 r. i ciągle się jeszcze ubogaca.

Muzeum otrzymało ostatnio w spadku po ks. de Agostini cały materiał dokumentarny, zamknięty jeszcze w skrzyniach⁴⁰³.

„Museu Dom Bosco” w Campo Grande⁴⁰⁴, z siedzibą w pomieszczeniach Instytutu „Colegió Don Bosco”, zostało założone 27 października 1951 r. przez ks. Guido Borra i ks. Félix Zavattaro, którzy oddali jego kierownictwo ks. Cesare Albisetti i ks. Angelo Venturelli⁴⁰⁵, z zadaniem zebrania i opisanie cennego materiału, pochodzącego z terenów pracy salezjańskiej wśród Indian Bororo.

Muzeum to posiada przede wszystkim przedmioty z zakresu sztuki rękodzielniczej i artystycznej tubylców brazylijskich. Ogromnie bogaty materiał został podzielony na 4 sekcje. Pierwsza obejmuje zbiory entomologiczne, zgromadzone przez ks. Giovanni Falco. Została ona zapoczątkowana w 1948 r., a zawiera przedmioty ze wszystkich Stanów Konfederacji Brazylijskiej, między innymi z Gojás, Mato Grosso, Amazonii, São Paulo i Rio de Janeiro. Do tej sekcji należą również bogate zbiory ssaków, ptaków i ryb. Druga, najważniejsza, uzależniona bezpośrednio od ks. Albisetti i ks. Venturelli, obejmuje zbiory bororo, bogate w najróżnorodniejszy materiał, który dokumentuje życie i zwyczaje szczepu Bororo od najdawniejszych czasów aż do okresu pierwszego zetknięcia się ich z kulturą⁴⁰⁶. W trzeciej sekcji wystawione są zbiory Indian Tucano, Tariano, Desano i plemion ościennych, rezultat wypraw dokonanych przez etnologów: ks. Brüzzi⁴⁰⁷ i ks. Beksta. Czwarta obejmuje owoce pracy

⁴⁰¹ Znajduje się tam zabalsamowany okaz psa z Ziemi Ognistej (*Canis Lycoides*), jedyny z rasy, która zupełnie wymarła.

⁴⁰² Zob. wyżej s. 312—314.

⁴⁰³ Należałoby poklasyfikować ten materiał i wszystko, co zostało zebrane w 30 ostatnich latach.

⁴⁰⁴ Zob. ANS 1961 nr 4 s. 17—18; BS 85:1961 s. 157—159.

⁴⁰⁵ Zob. wyżej s. 296. Ks. Venturelli jest jego dyrektorem. Por. ANS 1971 nr 11 s. 7.

⁴⁰⁶ Wśród wszystkich sekcji ta jest najważniejsza, najbardziej kompletna i najlepiej zorganizowana. Każdy przedmiot posiada własny numer, odpowiadający numerowi dokumentacji, która zawiera wszystkie dane potrzebne do jego opracowania. W tej kolekcji zwraca na siebie uwagę, dzięki wysokim walorom etnograficznym i dzięki swej rzadkości, kompletny kosz pogrzebowy zawierający kości jakiegoś tubylca pokryte artystycznie jaskrawo-barwnymi piórami, sklejonymi aromatyczną żywicą na wzór mozaiki.

⁴⁰⁷ Zob. wyżej s. 298, 304.

ks. Venturelli, ks. Giaccaria i koadiutora Heide; ilustruje ona etnografię xavante.

Ważniejsze muzea w Europie — jeśli można je tak nazwać — znajdują się we Włoszech; najstarszym jest Turyn-Valsalice (1879)⁴⁰⁸, następnymi są: Colle Don Bosco, Turyn-Valdocco⁴⁰⁹, Rzym — Terra Nuova⁴¹⁰, Rzym — CSSMS⁴¹¹, inne muzea znajdują się w Hiszpanii (Utrera, Sevilla, Mataró)⁴¹² i w Portugalii (Lizbona)⁴¹³.

Zbiory tych muzeów były prezentowane wiele razy na różnych wystawach i ekspozycjach: od Wystawy Kolumbijskiej w Genewie w 1892 r., gdzie ks. Beauvoir⁴¹⁴ zaprezentował całkowicie zrekonstruowaną osadę z Ziemi Ognistej, z obecnymi 4 Indianami⁴¹⁵, po Salezjańską Wystawę Misyjną w Turynie z 1926 r., która była największą wystawą, jaką dotychczas urządzono⁴¹⁶; z innych wystaw można by wspomnieć Wystawę Patagonii w Punta Arenas w 1921 r.⁴¹⁷, Wystawę Shuar w Quito w 1944 i 1969 r.⁴¹⁸ oraz Wystawę Chaco Paragwaju w Asunción w 1959 r.⁴¹⁹

Ośrodki naukowo-badawcze

Z centrów badawczych w Ameryce Łacińskiej najbardziej aktywnym i wyposażonym w personel jest Ośrodek istniejący przy „Museu Dom Bosco” w Campo Grande⁴²⁰. Zespołem technicznym Ośrodka, który pracuje stale na miejscu, kierują: ks. Albisetti i ks. Venturelli działem dla etnografii bororo, ks. Brüzzi⁴²¹ i ks. Beksta dla etnografii tukańskiej, ks. Giaccaria⁴²² dla etnografii xavante, ks. Falco⁴²³ dla entomologii i Fritz Wlastibor Bluma dla archeologii i speleologii. Ośrodek posiada do

⁴⁰⁸ Otrzymało ono w 1969 r. nową siedzibę. Por. ANS 1969 nr 2 s. 3.

⁴⁰⁹ Odnowione całkowicie z okazji Stulecia Misji Salezjańskich.

⁴¹⁰ Na razie posiada tylko jedną sekcję: „Muzeum Etnograficzne Shuar” (zainaugurowane 14 VI 1976). Są tam środki utrzymania, broń, wyposażenie podrózne, mieszkania, ziarna, ubiór i ozdoby, instrumenty muzyczne, sprzęt użytku codziennego. Por.: *Guida al museo etnografico shuar*, przygotowany przez Centrum Dokumentacji. Roma-Terra Nuova 1976.

⁴¹¹ Posiada przede wszystkim książki i manuskrypty. Ponadto znajduje się tam japońska biblioteka ks. Mario Marega.

⁴¹² Zob. wyżej przypis 399.

⁴¹³ Zob. ANS 1975 nr 11.

⁴¹⁴ Zob. wyżej s. 292.

⁴¹⁵ Zob. BS 16:1892 s. 194—196.

⁴¹⁶ Zob. BS 50:1926 s. 113—115; 141—144; 191—194; 201; 268—269; 283—293.

⁴¹⁷ BS 45:1921 s. 182—183.

⁴¹⁸ Zob. ANS 1969 nr 3 s. 6—7.

⁴¹⁹ Zob. ANS 1959 nr 12 s. 202.

⁴²⁰ Zob. wyżej s. 335, także BS 80:1956 s. 422—423; 85:1961 s. 159.

⁴²¹ Zob. wyżej s. 298, 304, 327.

⁴²² Zob. wyżej s. 297, 304.

⁴²³ Zob. wyżej s. 335.

swojej dyspozycji, oprócz całego materiału z „Museu Dom Bosco”, także bibliotekę specjalistyczną, liczącą ponad 2000 woluminów (wiele z tych pozycji to dzieła bardzo rzadkie lub od dawna wyczerpane), obszerną fototekę o plemionach odwiedzanych, filmotekę ze zdjęciami dokumentarnymi, przezrocza i serwis mikrofilmów dla naukowców, taśmotekę z muzyką, opowiadania i ćwiczenia wymowy języków bororo i xavante. Każdego roku Ośrodek organizuje jedną lub więcej ekspedycji na tereny bororo i xavante⁴²⁴; niemal zawsze Ośrodek ten jest reprezentowany na kongresach narodowych i międzynarodowych dotyczących etnografii⁴²⁵. Najpiękniejszym owocem pracy Ośrodka jest *Encyklopedia Bororo*⁴²⁶.

Inne ośrodki badawcze bądź to nie potrafią jeszcze wyjść z fazy prac pionierskich, jak np. „Centrum Misyjne Badań Naukowych” (antropologia, socjologia, nauki przyrodnicze dotyczące puszczy wschodniego Ekwadoru) w Quito⁴²⁷, bądź też kierowane są przez jedną tylko osobę, jak np. „Centrum Pesquisas de Jauareté” (etnologia, języki, folklor plemion Uaupés) z ks. Alcionilio Brüzzi⁴²⁸ i Katedra Etnologii Patagońskiej przy Universidad de la Patagonia S. Juan Bosco w Comodoro Rivadavia⁴²⁹ z ks. Manuel Molina.

W Rzymie 3 stycznia 1973 r. ks. Luigi Ricceri — Przełożony Generalny Zgromadzenia Salezjańskiego i Wielki Kanclerz Papieskiego Uniwersytetu Salezjańskiego — ustanowił w ramach Wydziału Teologicznego tegoż Uniwersytetu „Ośrodek Studiów Historii Misji Salezjańskich” (CSSMS)⁴³⁰.

Naczelnym zadaniem CSSMS jest: a) być Ośrodkiem zbierającym wszystkie materiały, wydane bądź niewydane, które byłyby w jakimś związku bezpośrednim lub pośrednim z misjami salezjańskimi; innymi słowy chodzi o Centralne Archiwum Misji Salezjańskich; b) dokonywać opracowań Historii Misji Salezjańskich w serii opracowań monograficznych (zwykle jednotomowych),

⁴²⁴ Wśród ekspedycji dokonanych w dziesięcioleciu 1950—1960 zasługują na wzmiankę następujące: 1) do Bororo z Sangradouro dla wzięcia udziału w kompletnym cyklu rytów pogrzebowych 2) do Xavantes (4 razy) celem zebrania materiału i przygotowania filmu dokumentarnego o charakterze naukowym; 3) do regionu Kuidori, w pobliżu miasta Guiratinga, celem zebrania szczątków archeologicznych należących do plemienia tupiguarani; 4) w okolicy miasta Coxim dla zbadania grot i starożytnych cmentarzysk Bororo.

⁴²⁵ Zob. wyżej przypis 130.

⁴²⁶ Zob. wyżej s. 296.

⁴²⁷ Por. ANS 1959 nr 3 s. 47—48.

⁴²⁸ Por. ANS 1959 nr 6 s. 97; 1962 nr 8 s. 6.

⁴²⁹ Zob. wyżej s. 330.

⁴³⁰ Już w 1940 r. ks. Pietro Berutti nosił się z zamiarem założenia Ośrodka Salezjańskich studiów Misyjnych, lecz wojna przeszkodziła mu w realizacji tego projektu. Por. P. Zerbinò: *Don Pietro Berutti*. Torino. SEI 1964 s. 703—704.